

Verkeer en ruimte

In principe is er geen enkel zinnig argument voor subsidie van het openbaar zowel als van het privé vervoer te verzinnen. Dit is een conclusie die te vinden is in het preadvies van Prof. Dr. L. H. Klaassen, voor de algemene vergadering van de Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel.

De uitspraak van Prof. Klaassen moet worden gezien in het licht van een aantal interessante gedachten over de verkeersproblematiek. Het uitgangspunt hierbij is dat de *bestaande* infrastructuur efficiënter zou moeten worden gebruikt voor de afwikkeling van het verkeer. Bepaalde ontwikkelingen in de maatschappij werken dit betere gebruik al in de hand. Nagegaan moet worden hoe door aanpassing van de huidige structuur van de maatschappij de vraag naar verkeersdiensten verder kan verminderen.

Centraal hierbij staat dat de grote verkeersproblemen in de toekomst in en om de stedelijke gebieden zijn te verwachten. Bij de bestaande spreiding van bevolking en activiteiten zal het kostenniveau zeer sterk worden opgevoerd. Het hoge kostenpeil zal van invloed zijn op de ruimtelijke verdeling van bevolking en activiteiten; de wisselwerking eist een geïntegreerde aanpak.

Tot de maatschappelijke ontwikkelingen die in een gunstige richting wijzen, behoort de toenemende decentralisatie van de bevolking. Als deze wordt gevolgd door een verplaatsing van de bedrijven zal dit de woon- werkafstand verkleinen.

De ontwikkelingen binnen de steden blijven echter, in het algemeen gesproken, zorg baren. De oplossing voor de huidige, uiterst inefficiënte verkeersstructuur moet in de eerste plaats worden gezocht in decentralisatie van de stadscentra. Van belang hierbij is dat er thans in de centra blokken van bedrijven zijn gevestigd. Deze blokken hebben onderling een intensieve communicatie, die niet zo maar kan worden verbroken. Veel onderzoek zal nog nodig zijn om vast te stellen in welke mate deze bindingen noodzaken tot vestiging in elkaanders nabijheid en wat de beste vestigingsplaatsen zijn.

Bij dit onderzoek spelen twee criteria een voornaam rol. Het eerste criterium is het aantal bezoekers per dag aan de bedrijven gedeeld door het aantal tewerkgestelden (B/W-verhouding). Het tweede criterium is de rangorde van het blok, waaronder Prof. Klaassen verstaat: „het aantal dat van ieder soort blok voorkomt”.

Aan de hand van deze criteria kan worden vastgesteld welke bedrijven in principe in het centrum thuishoren en welke niet. Zo horen bijv. bedrijven met een hoge B/W-verhouding en een hoge rangorde in het centrum thuis, die met een lage B/W-verhouding en een lage rangorde niet. Een relevante vraag in dit verband is waarom de feitelijke verdeling van de blokken niet in overeenstemming is met het gewenste patroon. Het antwoord is dat de bedrijven

niet worden geconfronteerd met de hoge kosten die de verkeersstromen met zich meebrengen. Deze stromen veroorzaken externe kosten, die de bedrijfsresultaten niet beïnvloeden.

Een andere vraag die Prof. Klaassen stelt is of de gemeentebestuurders wel in staat zijn de gewenste decentralisatie door te voeren. In de eerste plaats zal dan een ongunstige ontwikkeling, die thans in een aantal steden plaatsvindt, moeten worden omgebogen. Deze ontwikkeling is, dat saneringsgebieden in en om de centra veelal worden afgebroken, om vervolgens door kantoren met een lage B/W-verhouding te worden vervangen. De gemeenten zullen zich voorts echter niet alleen tot het verhinderen van ongunstige processen moeten beperken. Een actieve decentralisatiepolitiek zal nodig zijn.

De belangrijke financiële consequenties van een dergelijke politiek denkt Prof. Klaassen te kunnen opvangen door een stedelijk of agglomeratief verkeersfonds. Dit fonds zou moeten worden gevoed door heffingen op het verkeer volgens het „road-pricing”-principe. Dit principe houdt in dat de heffing op het verkeer gelijk moet zijn aan het verschil tussen de marginale en de gemiddelde maatschappelijke kosten. Een consequente toepassing van road-pricing vereist dat de heffingen gedifferentieerd naar tijd en richting zullen moeten geschieden. De technische mogelijkheden voor invoering zullen op niet al te lange termijn aanwezig zijn.

Als de overheid er inderdaad in slaagt, maatregelen als a. invoering van het prijsmechanisch rijden en b. gelijkmatiger verkeersstromen door de decentralisatiepolitiek door te voeren, dan zal volgens Professor Klaassen een renderend openbaar vervoerssysteem mogelijk worden. Als bovendien blijkt dat het huidige systeem geschikt is voor aanpassing aan de toekomstige ontwikkelingen, dan kan subsidiëring worden verdedigd als overbrugging voor een tussenliggende periode.

Dat deze tussenliggende periode wel eens erg lang zou kunnen worden, lijkt mij voor de hand te liggen. De besluitvormingsprocessen bij de overheid, beïnvloed door allerlei pressiegroepen, zullen veel tijd vergen. En als er een redelijke mate van consensus over de gewenste decentralisatie zal ontstaan, dan komt nog het probleem van de gewenste inkomensverdeling — essentieel bij het beëindigen van de subsidie — om de hoek kijken. Verder zal met de diverse onderzoeken ook weer de nodige tijd gemoed zijn.

Heel veel tijd om de problemen op te lossen is er niet meer. Juist daarom is het van belang dat de ideeën van Professor Klaassen in brede kring, maar vooral in die van de overheidsdienaren, ter discussie worden gesteld.

Wim Franckena

Inhoud

<i>W. D. Franckena:</i> Verkeer en ruimte	465
Column Vakbondsdemocratie en conflict, door Prof. Dr. W. Albeda	467
<i>Dr. J. Timmers:</i> Recente valuta-problemen	468
<i>Drs. J. Beishuizen:</i> Verkenning van het rijk der reuzen (I)	473
<i>Drs. B. K. Tjioe:</i> Bedrijfstaksgewijze structuuronderzoekingen en follow-up	480
<i>Dr. C. J. Rijnvos:</i> Monetaire gang van zaken in 1972	482
Boekennieuws Dr. J. G. Post: Besparingen in Nederland 1923-1970; omvang en verdeling, door Drs. J. Hanewald	484

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 78,00 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f 46,80 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies. (na ontvangst van stortings/giro-acceptakaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting

Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

*Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek*

Vakbonds- democratie en conflict

Het is een veel gehoorde these, dat vakverenigingen eerder tot staking overgaan en geneigd zijn langer te staken, naarmate ze meer democratisch zijn. Dit komt niet doordat vakbondsleden zo agressief zijn. Dat zijn ze vaak helemaal niet. Uit onderzoeken blijkt immers veeleer, dat het goede vakbondslid eerder een relatief tevreden werknemer is, dan een relatief ontevreden figuur. Het feit dat de vakcentrales, en met name het NVV, meer leden winnen sinds zij zich onafhankelijker en agressiever opstellen tegenover regering en werkgevers, is hiermede niet in tegenspraak. Hierdoor wordt immers geïllustreerd, dat de acties van de laatste jaren juist de tot nu toe ongeorganiseerden aanspreken. Daarom sluiten zij zich thans aan. Zij „stemmen met de voeten” vóór de meer agressieve lijn in het vakbondsbeleid. En het stemmen met de voeten blijft het belangrijkste instrument voor het functioneren van de democratie binnen vakverenigingen.

Het is ook de vraag of leden in het algemeen militanter zijn dan de leiders. Het is immers nog steeds zo, dat de issues die aan de orde worden gesteld, in sterke mate van boven komen binnen de vakverenigingen. Bovendien wordt de filosofie achter de acties eerder door de leiding en haar intellectuele adviseurs uitgedacht, dan door de ledenvergaderingen. En de nieuwe houding der vakbondsleden wordt ongetwijfeld door een nieuwe filosofie gesteund.

De these wordt veeleer ingegeven door de overtuiging, dat naarmate experts de strategie bepalen, er minder conflicten uitbreken en worden uitgevochten. Experts zijn meer dan niet-experts geneigd

het beleid van de tegenstander te begrijpen en tot op zekere hoogte te billijken. Beter dan niet-experts zullen zij ertoe komen een langetermijnstrategie te ontwerpen, waarin uiteraard het conflict niet hoeft te worden vermeden, maar waarin het beheerst en gedoseerd wordt. Zij maken vóór en tijdens het conflict een calculatie van de eraan verbonden kosten en besluiten op grond daarvan over aanvang, voortzetting en stopzetting der acties. Bij ledenvergaderingen spelen emoties een veel grotere rol, vooral als de actie eenmaal aan de gang is.

Het is interessant om vanuit deze stellingname eens te kijken naar het conflict in de industriële bedrijfstakken van dit voorjaar. Er is veel geschreven en gesproken over de democratiseringstendenzen in de industriebonden. Moet men in de stakingen nu een bewijs zien van de these, dat democratische vakbondsleden agressiever zijn? Het eisenpakket der industriebonden, dat uitmondt in de aanzet tot een inkomensbeleid, maakt niet de indruk zó uit de ledenvergaderingen te komen. Daartegenover staat natuurlijk, dat het wel de vertaling is van het oude desideratum, dat wél uit de ledenvergaderingen komt: centen in plaats van procenten. Voor zover dit pakket door experts is gemaakt (endaaraan kan men nauwelijks twifelen) zijn het toch de experts, die hebben vertaald wat er leefde bij de achterban. Wél moet de vraag worden gesteld of zij zich niet hebben verkeken op de reactie der werkgevers. Ik betwijfel of men heeft voorzien, dat het verzet der werkgevers zó unaniem en zó vasthoudend zou zijn. Een niet zo onbegrijpelijke vergissing, lijkt mij. De

omvang en de lengte van het conflict zou het gevolg kunnen zijn van een verkeerde calculatie, wat weer wél zou passen in de genoemde these. Daarbij komt dan natuurlijk nog, dat het „ideologisch” tintje dat de actie kreeg door de nadruk op „rechtvaardiger inkomensverhoudingen” ertoe leidde, dat het moeilijk was snel tot een compromis te komen. Het slot van de staking biedt ook weer onverwacht bewijsmateriaal voor deze vermelde these. Veel leden waren aan het compromis aan het slot bepaald nog niet toe. De Haagse Post van 19 mei jl. laat vakbondsbestuurder Salomons, die de stakers bij de ADM moest oproepen het werk te hervatten, zeggen: „Die vrijdag kwam ik in conflict met alles wat ik overal predik”. En wat hij overal predikt is uiteraard, dat de zeggenschap bij de basis behoort te berusten. „Verstandelijk redenerend”, gaat hij verder, „moet je vanzelfsprekend oog hebben voor de realiteit dat er, gegeven de situatie, geen andere mogelijkheid was, maar dan nog: je blijft met jezelf in conflict”. Ten voeten uit ligt er hier het conflict tussen de functionaris, die van de leiding der organisatie het parool krijgt, dat de zaak rijp is voor de onderhandelingstafel en de ledenvergadering, voor wie dit soort overwegingen niet zwaar wegen, die gelijk wil krijgen en ongeacht de kosten calculaties der experts door wil zetten.

Recente valuta-problemen

DR. J. TIMMERS*

De eerste devaluatie van de dollar

Na 15 augustus 1971, toen de president van de Verenigde Staten van Amerika een opschorting van de officiële convertibiliteit van de US-dollar door een embargo op het monetaire goud en verder handelsbeperkende maatregelen aankondigde, volgde een lange reeks van onderhandelingen met de landen behorende tot de Groep van X 1). Deze onderhandelingen vonden hun sluitstuk in de „Smithonian Agreements” op 18 december 1971 te Washington, waarvan de president van de Verenigde Staten zei, dat daarmee „the most significant monetary achievement in the history of the world” was bereikt.

Dit akkoord behelsde de devaluatie van de dollar ten opzichte van het goud met 7,89% en wisselkoersaanpassingen van een grote reeks andere valuta's. Voorts werd overeengekomen de marges ter weerszijden van de nieuwe nog informele pariteit (= spilkoers) van de dollar tot 2,25% te verbreden. De Verenigde Staten trokken tevens de extra invoerheffing van 10% welke binnen het kader van de handelsbeperkende maatregelen was ingesteld, onmiddellijk in. Het doel van deze zogenaamde realignment der valuta's, waardoor de dollar ten opzichte van de andere valuta's met 9% in waarde verminderde, was het herstel van de fundamentele betalingsbalanspositie van de Verenigde Staten binnen ca. 2 jaar.

Het niet opgeloste probleem

Hoewel alle ministers van Financiën zich naar huis haastten om aldaar te vertellen dat de gevolgen van deze overeenkomst wel zouden meevallen, bleef het fundamentele probleem van de dollar, t.w. de inconvertibiliteit, bestaan. Een systeem van vaste wisselkoersen kan immers zonder de convertibiliteit van de belangrijkste valuta niet goed functioneren. Herstel van die convertibiliteit vereiste de terugvloeiing van een belangrijk deel van de in het buitenland bestaande enorme voorraad dollars. Die dollarvoorraad was een gevolg van het chronische betalingsbalanstekort van de Verenigde Staten.

Deze reflux, waarop men algemeen had gehoopt, werd niet gerealiseerd omdat het monetaire beleid van de Verenigde Staten in verband met binnenlandse conjuncturele overwegingen op een politiek van ruim en goedkoop geld was gericht. Het verschil in rentepeil tussen Europa en de Verenigde Staten werd daardoor onvoldoende weggenomen 2). Naast het wantrouwen in de dollarkoers ontbrak daarmee een belangrijke impetus voor de door het buitenland gewenste reflux van de dollars.

Per ultimo 1972 bleken de totale schulden van de Verenigde Staten op korte termijn aan het buitenland in handen van particuliere en centrale banken zelfs tot meer dan \$ 80 mrd. te zijn toegenomen. Deze dollars zijn een belangrijke bron voor de Eurovalutamarkt, gekenmerkt door

bijzonder volatiele kapitaalstromen, die het karakter van hot money kunnen hebben.

Elk wantrouwen in het bestaande wisselkoerspatroon van de valuta's zal daarom in een sterke druk op de dollarkoers tot uiting komen en is dan ook in de loop van 1972 gekomen. Door omvangrijke steun van de verschillende centrale banken kon echter nog steeds een herstel van de dollar worden bereikt.

Aanleidingen voor de monetaire onrust in 1973

In de loop van januari 1973 manifesteerde zich op de verschillende valutamarkten een hernieuwde en zware druk op de dollar. Verschillende gebeurtenissen waren in die periode aanleiding daartoe. Zo werd in het op 27 december 1972 gepubliceerde jaaroverzicht van de Raad van economische adviseurs van de president van de Verenigde Staten voor de eerste 11 maanden van 1972 een tekort op de handelsbalans van \$ 5,8 mrd. geconstateerd.

In de Verenigde Staten worden steeds meer opmerkingen van officiële personen en senaatsleden vernomen, dat het Smithonian Agreement niet meer houdbaar is. Voorts wordt steeds meer en in steeds minder bedekte termen aandrang op Japan uitgeoefend om in verband met de handelsbalans en de concurrentiepositie van de Verenigde Staten de yen eenzijdig te revalueren. Op de bijeenkomst van de Groep van XX 3) op 25 januari wordt door de vertegenwoordiger van de Verenigde Staten een aanpassing van de Europese valuta's en van de yen gesuggereerd.

De zwakke positie van de Italiaanse lire leidt als gevolg van renteversillen in de loop van januari tot grote kapitaalstromen naar Zwitserland en tot de instelling van een dubbele valutamarkt door Italië op 22 januari. In verband met die toevloed van in dollars luidend vluchtkapitaal moest de centrale bank van Zwitserland zeer grote steunaankopen in dollars verrichten. Op 23 januari besluit Zwitserland de franc tijdelijk te laten zweven. De Zwitserse franc onderging daarna, tegen de verwachtingen van de monetaire autoriteiten, een steeds grotere koersstijging,

* De auteur is directeur van het Centraal Veevoeder Instituut te Leersum.

1) Tot de Groep van X behoren België, Canada, Duitsland, Engeland, Frankrijk, Italië, Japan, Nederland, de Verenigde Staten van Amerika en Zweden. Zwitserland werkt nauw samen met de Groep van X en wordt feitelijk tot de Groep gerekend.

2) De monetaire autoriteiten hebben gedurende de laatste maanden zelfs veel druk uitgeoefend om het rentepeil laag te houden door bijvoorbeeld de door de grote commerciële banken aangekondigde verhoging van de prime rate te ontraden.

3) Daar naar de mening van de Verenigde Staten bij de besprekingen in de Groep van X de Europese landen te veel domineerden, werd in 1972 op instigatie van Amerika de Groep van X met tien andere landen (vnl. ontwikkelingslanden) uitgebreid ter bestudering van de hervorming van het internationale geldstelsel.

terwijl de dollar op de andere belangrijke valutamarkten sterk onder druk kwam. Op 12 en 13 februari worden de belangrijkste valutamarkten gesloten.

De tweede devaluatie van de dollar

Na een aantal besprekingen van de Verenigde Staten met Japan, Duitsland, Frankrijk, Engeland, Italië en het Vaticaan (waarbij dus de Benelux buiten spel werd gehouden) werd op 13 februari 04.30 Europese tijd (12 februari 22.30 USA-tijd) de tweede devaluatie van de dollar binnen 14 maanden, maar nu met 10% ten opzichte van het goud (ongeveer 11,1% ten opzichte van de andere valuta's), aangekondigd 5). Tegelijkertijd worden maatregelen met betrekking tot het internationale kapitaalverkeer en de buitenlandse handel van de Verenigde Staten in het vooruitzicht gesteld.

Met betrekking tot het kapitaalverkeer zullen de in de loop der jaren opgebouwde belemmeringen geleidelijk worden afgebroken. Deze afbraak zal voor het einde van 1974 zijn voltooid, met name:

- de Interest Equalization Tax, welke de Amerikaanse aankoop van buitenlandse aandelen en obligaties, alsmede de plaatsing van buitenlandse obligaties, op de beurs van New York moeten ontmoedigen;
- de door het Federal Reserve System uitgeoefende „vrijwillige” controle op leningen van de commerciële banken aan het buitenland;
- de door het Office of Direct Foreign Investment uitgeoefende controle op dollar-transfers, samenhangende met de buitenlandse investeringen door grote Amerikaanse ondernemingen.

Ten aanzien van de buitenlandse handel wordt een wetsvoorstel van de president aangekondigd. Blijkens het rapport van de Raad voor de Internationale Economische Politiek over de stand van de internationale economie dat op 22 maart jl. aan het Congres werd toegezonden behelst het wetsvoorstel onder meer de onbeperkte bevoegdheden voor de president van de Verenigde Staten om:

- gedurende 5 jaar douanerechten in te stellen, te verminderen dan wel te vermeederen al naar gelang de houding van de Amerikaanse handelspartners tijdens de binnen het kader van het GATT in september 1973 aan te vangen internationale handelsbesprekingen dit vereist;
- maatregelen in te stellen tegen invoer die de binnenlandse producenten schade alsmede de mogelijkheid van tijdelijke subsidies voor bedrijven die door importen in moeilijkheden geraken;
- over het opheffen van non-tarifaire handelsbelemmeringen te onderhandelen;
- quota of heffingen op de invoer in te stellen wanneer op die wijze een verbetering van de betalingsbalans kan worden bereikt.

De devaluatie van de dollar van 13 februari jl. wordt gekenmerkt door het onrustbarende feit, dat om een fundamentele onevenwichtigheid weg te nemen met protectionistische maatregelen wordt gedreigd en dat daarentegen begeleidende maatregelen met betrekking tot de nationale economie geheel ontbreken. Officieel beogen de aangekondigde maatregelen een versnelde verbetering van de handelsbalans en van de betalingsbalans alsmede het verkrijgen van onderhandelingsbevoegdheden met het oog op de komende internationale handelsbesprekingen.

Het handelsbalanstekort als argument

Het daarbij gehanteerde argument dat de concurrentiepositie van de Verenigde Staten en het handelsbalanstekort een devaluatie noodzakelijk maken, doet bij nadere be-

schouwing merkwaardig aan. De betalingsbalans vertoont immers reeds meer dan 20 jaar een tekort.

De handelsbalans echter heeft van 1893 tot 1971 altijd een positief resultaat opgeleverd. Het betalingsbalanstekort van de Verenigde Staten is dan ook steeds van financiële aard geweest omdat de militaire en economische hulpverlening aan het buitenland en de investeringen in het buitenland door hun omvang niet door het overschot op de handelsbalans of door lang kapitaalverkeer werden gedekt. Bij constatering van een handelsbalanstekort kan men wat betreft de oorzaak de nadruk zowel op de exportzijde als op de importzijde leggen en daaraan de argumenten voor de gekozen remedie ontleenen.

In het eerste geval suggereert men, zoals ook thans de Verenigde Staten doen, dat de oorzaak van het deficit in het buitenland moet worden gezocht. In het tweede geval dient men de hand in eigen boezem te steken. Wanneer men bij herhaling hoort betogen dat de Verenigde Staten hun concurrentiepositie op de wereldmarkt door belemmeringen in het buitenland verliezen zou men — ten onrechte — de indruk krijgen dat de export van de Verenigde Staten stagneerde.

Daartoe kan de verhouding van de uitvoer resp. de invoer in relatie tot het bruto nationaal produkt als vermeld in de tabel enig inzicht verschaffen. Dezelfde tabel laat ook zien dat het tekort op de handelsbalans van de Verenigde Staten in 1972 veroorzaakt werd door het feit dat, ondanks een stijging van de export (+ 13%) de import sneller (+ 22%) toenam.

De gevoerde conjuncturele politiek van de Verenigde Staten met een groot tekort op de overheidsbegroting en een vergrote liquiditeitscreatie was daarvan de oorzaak. De sterk toegenomen import heeft vooral zijn invloed op de binnenlandse politiek omdat hij (inzonderheid door de vakbonden) als een bedreiging voor de industrie en de werkgelegenheid wordt gezien. Handhaving van de huidige conjunctuurpolitiek betekent uiteraard een nog grotere toename van de import, die dan de roep om protectionisme zal versterken. „Oplossingen” zijn dan uiteraard het duurder maken van de import door een devaluatie van de dollar of een revaluatie van andere valuta's en voorts handelsbeschermende maatregelen.

Jaar	Uitvoer VS in mrd. dollars	Invoer VS in mrd. dollars	Uitvoer VS in % BNP	Invoer VS in % BNP
1963.....	22,9	17,0	3,8	2,8
1964.....	25,9	18,6	4,0	2,9
1965.....	27,0	21,3	3,9	3,1
1966.....	29,9	25,4	3,9	3,3
1967.....	31,1	26,7	3,9	3,3
1968.....	33,9	32,9	3,9	3,7
1969.....	37,4	36,1	4,0	3,8
1970.....	43,2	39,9	4,4	4,0
1971.....	44,1	45,6	4,1	4,3
1972.....	49,7	55,6	4,3	4,8

Bron: voor de jaren 1963 t/m 1970: *Basisstatistieken van de Gemeenschap*, 1971 en voor de jaren 1971 en 1972: *US Foreign Trade Highlights of Exports and Imports* (US Department of Commerce), december 1972.

Devaluatie van de dollar een effectief middel?

Het is onwaarschijnlijk dat protectionistische maatregelen een gunstig effect zullen hebben, omdat men blijkens ervaring steeds represaille-maatregelen van andere landen mag verwachten. De vraag is dan of een wisselkoersaanpassing van de dollar een effectief middel is om:

- de handelsbalans te verbeteren;
- de betalingsbalans te verbeteren;
- het vertrouwen in de dollar te herstellen.

4) Brief van de minister van Financiën aan de Tweede Kamer over de monetaire situatie, nr. 12, dd. 13 februari 1973 (1972-1973-11293).

Ad a. Het effect dient men te onderscheiden naar de termijn. Op korte termijn zal meestentijds de verhandelde hoeveelheid goederen niet direct worden aangepast. In geld uitgedrukt betekent dit dat de import meer uitgaven (gelijke hoeveelheid x hogere prijs) vereist en dat de export minder (gelijke hoeveelheid x lagere prijs) zal opbrengen. Zulks houdt in dat een devaluatie op korte termijn zelfs een „pervers” effect kan hebben.

Op lange termijn mag men afhankelijk van de omvang van de wisselkoersaanpassing een positief effect verwachten. Exacte voorspellingen zijn blijkens de ervaringen met officiële berekeningen een hachelijke zaak. De oorzaak daarvan moet gezocht worden in het grote aantal variabelen zoals bijvoorbeeld de omvang en de samenstelling van de buitenlandse handel, de reacties van de handelspartners, het effect op de binnenlandse vraag en op het loonpeil.

Ad b. Het kapitaalverkeer op korte termijn is steeds een beslissende factor geweest voor het tekort op de betalingsbalans van de Verenigde Staten. Het zijn vooral de investeringen in het buitenland en de militaire hulpverlening die hier speciale aandacht vragen. De ontwikkelingshulp speelt in dit verband niet zo'n belangrijke rol omdat ca. 80% van deze hulp een „gebonden” karakter heeft.

Het chronische betalingsbalanstekort heeft tot een zeer grote accumulatie van dollars bij de centrale banken in het buitenland geleid. De dollar heeft daarom voor velen sinds jaren geen zekere waarde meer. Een depreciatie van de dollar om tot een zodanig overschot op de lopende rekening te komen, dat voldoende zou zijn om de fundamentele onevenwichtigheid van de betalingsbalans weg te nemen, zou voor de internationale handel tot een niet aanvaardbaar percentage leiden. Een devaluatie met een lager percentage zou anderszijds op korte termijn het herstel van het vertrouwen in de dollar en daarmee de convertibiliteit niet kunnen bewerkstelligen.

Ad c. De twee devaluaties van de dollar hebben en zullen geen bijdrage tot de oplossing van het probleem van de dollar leveren, doch hebben integendeel de situatie verscherpt. Zij die op een wisselkoersaanpassing hadden geanticipeerd, werden in het gelijk gesteld. De speculatieve kapitaalbewegingen krijgen daardoor een extra momentum.

Aan de lange reeks van tijdelijke oplossingen zoals de General Agreements to Borrow, de Roosa bonds, swaps, quotaverhogingen van het IMF en de creatie van SDR's lijkt nu een einde te zijn gekomen. In dit verband is het voor een herstel van het vertrouwen in de dollar dan ook noodzakelijk dat de Verenigde Staten zich niet aan de materiële en morele verplichtingen opgelegd door het internationale geldstelsel onttrekken. Gehele of gedeeltelijke consolidatie van de bestaande schuld, welke overigens door de devaluaties werd verminderd, veronderstelt dat de Verenigde Staten in eerste instantie hun kortlopende verplichtingen niet weer laten toenemen. Dit impliceert in een dergelijke situatie een subordinatie van de binnenlandse aan de buitenlandse monetair en economische politiek.

Verwachtingen te dien aanzien vinden weinig steun in de feitelijke politiek. Toch zullen alle maatregelen falen, wanneer het vertrouwen niet wordt hersteld. Het vertrouwen dat door de devaluatie van de dollar per 13 februari jl. „een einde zou zijn gekomen aan een periode van monetair onrust, die voortdurend verstoringen heeft veroorzaakt in het handels- en kapitaalverkeer, en die dreigde de wereld te doen terugvallen in een proces van steeds verdergaande restricties” mede omdat „de forse correcties, die thans in de wisselkoersen zijn aangebracht, de verwachting (wettigen) dat binnen niet al te lange tijd het fundamentele evenwicht in de betalingsbalansverhoudingen zal zijn hersteld” 4), werd dan ook binnen 10 dagen beschaamd. Op 22 februari ontstond wederom een zeer grote druk op de dollar, die ertoe leidde dat op 2 maart alle belangrijke valutamarkten werden gesloten.

Aanleidingen voor de hernieuwde onrust

Uit het voorgaande zal het duidelijk zijn dat alleen al geruchten of veronderstellingen met betrekking tot de toekomstige wisselkoersverhoudingen voldoende zijn om grote kapitaalstromen in beweging te zetten, die in een grote druk op een bepaalde valuta uitmonden. Aanleidingen daartoe waren inderdaad voldoende aanwezig. Zo werd in de Verenigde Staten een volgende devaluatie van de dollar te zwak ontkend, terwijl het toch tot de goede zeden behoort dat de monetair autoriteiten de mogelijkheid van wisselkoersaanpassingen tot het laatste ogenblik tegen beter weten in ten stelligste ontkennen.

Ook werden door vertegenwoordigers van Duitsland, Frankrijk en Italië uitlatingen gedaan dat in de toekomst een gezamenlijk zweven van de Europese valuta's wellicht een goede oplossing voor de nieuwe monetair moeilijkheden zou vormen, waartoe een „Europees monetair model” zou worden bestudeerd. De kapitaalstromen richtten zich behalve op de sterk geachte Duitse Mark en de gulden ook op de Franse franc omdat men een gezamenlijk en gelijk optreden van de EG-lidstaten verwachtte.

Hoewel het begrip speculatie zich hierbij opdringt lijkt het goed erop te wijzen dat de in dit verband vaak genoemde multinationale ondernemingen en olieproducerende landen uit het oogpunt van goed beheer hun kassen resp. monetair reserves tegen verwachte valutaverliezen wensen in te dekken. De zogenaamde leads and lags, zijnde versnelde of vertraagde verrekningen van normale handelstransacties met het buitenland, zullen niet snel tot de perverse speculatie worden gerekend. Wel is dat duidelijk het geval met de plaatsgevonden omzettingen van dollars in andere valuta's door opdrachtgevers in de Verenigde Staten zelf.

Al deze kapitaalbewegingen kunnen echter te zamen een ontwrichtende werking op het internationale geldstelsel uitoefenen. De nieuwe crisis van de dollar leidde tot een intensief en langdurig overleg te Brussel tussen ditmaal alle landen van de EG gevolgd door herhaald beraad te Parijs van de Groep van X uitgebreid met de EG-landen, die niet tot deze Groep behoren.

Welke mogelijkheden tot herstel van het betalingsverkeer?

Welke mogelijkheden stonden in dit stadium voor een herstel van het functioneren van het internationale geldstelsel nog open? In grote lijnen geschetst waren dat:

1. een systeem van vaste wisselkoersen aangevuld met:
 - a. een consolidatie van de kortlopende verplichtingen van de Verenigde Staten door middel van een langlopende lening of een zeer grote goudprijsverhoging;
 - b. steun van de dollar door de Verenigde Staten zelf, uiteraard met daartoe van de Europese landen te lenen middelen;
 - c. de instelling van gescheiden valutamarkten;
2. een systeem van vérgaande deviezencontroles;
3. het laten zweven van de valuta's:
 - a. door elk land afzonderlijk;
 - b. door blokken van landen, waarbij de koersen van hun valuta's in onderling vaste verhouding worden gehandhaafd.

Ad 1 a. Bij het vooroverleg bleek vrij spoedig dat de mogelijkheid van voldoende steun aan de dollar door de Verenigde Staten niet in de lijn der verwachting lag, waarmee dus handhaving van een vaste wisselkoersverhouding met de dollar feitelijk uitgesloten was.

Zo werd een goudprijsverhoging a priori buiten beschouwing gelaten. Consolidatie van de kortlopende verplichtingen,

5) De Nederlandse regering besloot de informele pariteit van de gulden te handhaven, waardoor de koers van de dollar werd verlaagd van f. 3,2447 tot f. 2,92024 per US dollar.

hoe zeer ook gewenst, blijft technisch en politiek een moeilijke operatie 6). Suggesties om daartoe SDR's aan te wenden gaan voorbij aan het feit dat nog niet duidelijk is welke betekenis zij voor het internationale geldstelsel hebben. Een consolidatie van de schulden van één land door middel van SDR's zal weinig tot het toch al niet te grote vertrouwen daarin bijdragen.

Ad 1 b. Steun van de dollar door de Verenigde Staten zelf zou in verband met zijn geringe deviezenreserves slechts met behulp van een uitbreiding van het sinds 1962 met een aantal belangrijke centrale banken opgebouwde netwerk van swap-arrangementen kunnen worden gerealiseerd. Swap-arrangementen zijn overeenkomsten waarbij centrale banken elkaar machtigen hun wederzijdse valuta's te kopen, welke tegelijkertijd op een termijn van bijvoorbeeld drie maanden tegen dezelfde koers worden terugverkocht. Op die wijze zou voor de dollars welke de centrale banken aangeboden krijgen, een koersgarantie worden verkregen. Een groot nadeel van dit systeem is de inflatoire werking ervan omdat de aanwas van de monetaire massa juist wordt vergroot.

De Verenigde Staten bleken overigens niet bereid koersgaranties voor een nieuwe dollar-aanwas bij de buitenlandse officiële houders te verstrekken. Men krijgt dan ook de indruk dat het uitblijven van een definitieve vastlegging der wisselkoersverhoudingen de Verenigde Staten niet ongewillig is. Dit is te meer waarschijnlijk omdat zulks als een sterk politiek drukmiddel bij de binnenkort te houden internationale handelsbesprekingen binnen en buiten het GATT zal kunnen worden gebruikt.

Ad 1 c. Gescheiden valutamarkten zijn in de praktijk geen effectief middel gebleken 7). Zij kunnen dat slechts zijn door een zeer strenge aanvullende controle op het deviezenverkeer en de vraag is dan of een scheiding der valuta-markten nog zin heeft.

Ad 2. De instelling van een vérgaande controle op het internationale betalingsverkeer zal het positieve effect van het systeem van vaste wisselkoersen op de ontwikkeling van de internationale handel en van de internationale financiële transacties weer teniet doen. Al zijn de monetaire autoriteiten van tijd tot tijd gedwongen geweest om restrictieve maatregelen te nemen, het is begrijpelijk, dat een algemene toepassing daarvan niet als oplossing voor de huidige problematiek wordt gezocht.

Ad 3 a. Voorstanders van een stelsel van algemeen fluctuerende wisselkoersen kunnen wijzen op de betrekkelijke eenvoud van het systeem, op de grotere onafhankelijkheid van de economische politiek, op het continue aanpassingsproces en op de mogelijk stabiliserende werking van de speculatie op de wisselkoers.

Toch heeft een stelsel van algemeen fluctuerende wisselkoersen in de praktijk nooit lang kunnen werken. Ook in een dergelijk systeem zullen de kapitaalbewegingen reeds bij enige omvang tot zodanige koersveranderingen leiden, dat de verstoringen in het handelsverkeer niet aanvaardbaar zijn. Met de duidelijke overvloed van dollars zal de termijnhandel geen oplossing bieden omdat het met een zeer waarschijnlijk door de meesten gelijk beoordeeld risico van de dollar moeilijk zal zijn tegen een redelijke prijs een tegenpartij te vinden. Het bedrijfsleven zal op lange termijn moeilijk met fluctuerende wisselkoersen kunnen werken omdat een extra risico moet worden genomen. Door speculatie wordt een dergelijke situatie nog verergerd omdat in het algemeen speculanten de draagwijdte van gebeurtenissen (uiteenlopend van grote stakingen tot een onschuldige ziekte van de president van een groot land) steeds blijken te overschatten.

Alhoewel sommige voorstanders van fluctuerende wisselkoersen de oorzaak van de huidige moeilijkheden in het systeem van vaste wisselkoersen zelf zoeken, dient erop gewezen te worden dat niet het systeem, maar het beleid faalde en daarvoor kunnen fluctuerende wisselkoersen ook geen oplossing bieden. Binnen de EG zouden fluctuerende wisselkoersen tussen de lidstaten onderling in verband met de

politieke aspecten zoals bijv. het landbouwbeleid en de economische aspecten zoals bijv. het wijzigen van de onderlinge concurrentieverhoudingen binnen de EG, als algemeen systeem beslist onaanvaardbaar zijn.

Ad 3 b. Het zal uit het voorgaande begrijpelijk zijn dat in een situatie waarin alleen nog maar uit slechte oplossingen kon worden gekozen, de EG-landen de minst slechte oplossing wel moesten zoeken in een gezamenlijk laten zweven der valuta's. Het gezamenlijk zweven zou bovendien speculatie door spreiding over de verschillende valuta's waarschijnlijk bemoeilijken, een betere waarborg voor de onderlinge concurrentiepositie en het functioneren van het landbouwbeleid kunnen betekenen en voorts een politieke eenheid suggereren.

Het voorstel om de EG-valuta's gezamenlijk te laten zweven

Op 11 maart kwam de Ministerraad van de EG bijeen om een definitieve beslissing te nemen over de door de Europese Commissie gedane voorstellen. Voor het geval een verdediging van de dollar — en daarmee van de werking van het internationale geldstelsel — te zamen met de Verenigde Staten niet mogelijk zou zijn, had de Europese Commissie op 4 maart voorgesteld de valuta's van de EG-lidstaten gezamenlijk ten opzichte van de dollar te laten zweven. Als uitgangspunt had de Europese Commissie geformuleerd dat de wisselkoersen na de tweede devaluatie van de dollar de economische verhoudingen op realistische wijze weergaven en dat een eventueel gezamenlijk zweven ten opzichte van de dollar niet tot grote veranderingen zou behoeven te leiden.

Het gezamenlijk zweven had slechts ten doel om speculatieve kapitaalbewegingen tegen te gaan. Uiteindelijk zou immers volgens de Europese Commissie het internationale geldstelsel op een algemeen systeem van vaste wisselkoersen dienen te zijn gebaseerd. In deze eerste voorstellen van de Europese Commissie was het arrangement van het gezamenlijk zweven der valuta's gebaseerd op:

- a. het onthouden van zelfs incidentele steun aan de dollar door de lidstaten van de EG (de zogenaamde clean float);
- b. het handhaven van een onderling vaste, maar aanpasbare verhouding tussen de valuta's der lidstaten, waarbij de op een bepaald moment bestaande maximale afwijking op contante basis tussen de valuta's 2,25% zal zijn.

Het arrangement van het gezamenlijk zweven zou ook voor niet-lidstaten opengesteld worden, welke landen dan de daaruit voortvloeiende wederzijdse interventie-verplichtingen dienen te aanvaarden. Hetzelfde resultaat kan uiteraard ook door die landen zonder overleg met de lidstaten worden bereikt door hun koersen door middel van interventie op de valutamarkten in een vaste verhouding met de gezamenlijk zwevende EG-valuta's te houden.

De Europese Commissie stelde tevens voor het bestaande EG-mechanisme voor steunverlening op korte termijn aan te passen door de maxima van de steunbedragen te verhogen en ook de termijnen te verlengen. Ten aanzien van de korte kapitaalbewegingen bepleitte de Europese Commissie effectieve nationale maatregelen, zonder echter concrete mogelijkheden te noemen omdat op dit gebied reeds zo'n grote diversiteit bestaat.

Tijdens de besprekingen van de Raad van Ministers op 11 maart stelde de Commissie nog als aanvulling op de eerder gedane voorstellen voor een omvangrijk deel van de officiële monetaire reserves te „poolen” en grote onvoorwaardelijke kredietfaciliteiten te creëren. Beide aanvullende

6) Zie J. Timmers, *Geld en geldpolitiek*, Arnhem, 1971, blz. 134 e.v.
7) Zie hiervoor ook E. F. Limburg, *Gescheiden valutamarkten, Economisch Kwartaaloverzicht Amrobank*, nr. 32, maart 1973, welk artikel een uitstekend inzicht in deze materie verschaft.

voorstellen zijn echter elementen, die pas in de tweede en derde fase van de beoogde Europese monetaire unie binnen het daartoe op te richten Europees Fonds voor Monetaire Samenwerking zouden worden verwerkelijkt, indien althans de voorwaarden voor een economische beleidscoördinatie binnen de gemeenschap voldoende aanwezig zijn. Aan deze voorwaarden wordt thans beslist nog niet voldaan zoals tijdens deze monetaire crises nog eens duidelijk is gebleken. De aanvullende voorstellen werden dan ook terecht door de Raad van Ministers verworpen.

Een probleem voor het gezamenlijk zweven van alle EG-valuta's werd gevormd door het reeds sinds juni 1972 zwevende Engelse Pond en door de Italiaanse lire, waarvan de koers op 13 februari werd losgelaten. Deelneming aan het arrangement betekent immers dat allereerst de koersen van deze beide valuta's in een bepaalde verhouding ten opzichte van de andere EG-valuta's zouden moeten worden vastgesteld.

Italië was weliswaar bereid tot deelneming aan het arrangement, doch niet onmiddellijk omdat het eerst nog een aantal fasen daaraan wilde laten voorafgaan, waarin de valuta's van de lidstaten individueel zouden zweven om dan geleidelijk op een gezamenlijk zweven over te gaan. Ook het Verenigd Koninkrijk was bereid, doch slechts op voorwaarde dat:

- a. de noodzakelijke vaststelling van de verhouding van het Pond ten opzichte van de andere EG-valuta's autonoom en zonder overleg met de andere lidstaten zou geschieden;
- b. latere aanpassing van de wisselkoers, eveneens zonder overleg, mogelijk zou moeten blijven;
- c. onvoorwaardelijke onderlinge kredieten naar omvang en termijn zouden worden verleend, zonder verplichting tot terugbetaling en zonder een noemenswaardige rentevergoeding.

De vraag komt bij deze voor de andere lidstaten uiteraard onaanvaardbare voorwaarden op, of het Verenigd Koninkrijk wel serieuze deelneming aan het voorgestelde arrangement heeft overwogen.

De genomen beslissingen

De EG-lidstaten aanvaardden met uitzondering van het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Italië, het beginsel om met ingang van 19 maart de valuta's op basis van onderling vaste wisselkoersen met een totale onderlinge marge van 2,25% gezamenlijk ten opzichte van de dollar te gaan zweven. De mogelijkheid van interventie op de valutamarkten om de koers van de dollar incidenteel te beïnvloeden blijft bestaan (de zogenaamde dirty float) zonder dat regels daaromtrent werden afgesproken, ten einde geen speculatie uit te lokken. Nationaal zullen de EG-lidstaten scherpere of extra maatregelen tegen korte kapitaalbewegingen nemen.

Het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Italië zullen hun valuta's nog individueel laten zweven, doch zij namen zich voor zich zo spoedig mogelijk bij het gezamenlijk zweven aan te sluiten. Duitsland verklaarde zich bereid de DM met 3% te revalueren ⁸⁾ ten einde niet direct te veel druk op de sterkst geachte valuta te laten komen en ook om aan de verlangens van Frankrijk inzake een versteviging van de concurrentiepositie op de Duitse markt tegemoet te komen.

Daar het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Italië hun valuta's voorlopig laten zweven, wordt het probleem van vergroting van de schulden van deze landen bij de andere lidstaten vermeden. Het gezamenlijk zweven was dan ook niet eenvoudiger geworden, al zou wellicht de daling van de dollarkoers meer beperkt blijven, indien het gezamenlijk zweven, althans over een langere termijn gezien, blijkt vol te houden. De techniek lijkt niet eenvoudig, noch goedkoop en een vraagpunt zal worden hoe de onderlinge verliezen afgerekend moeten worden ⁹⁾. Voorwaarde is ook dat de

economische ontwikkeling in de onderscheidene lidstaten niet te veel uiteenloopt.

Het gezamenlijk zweven had tot doel speculatieve kapitaalbewegingen te ontmoedigen en een verkapte revaluatie te vermijden, redenen waarom de EG-landen gaarne zagen, dat ook andere landen met sterke valuta's daaraan deelnamen. Van de Groep van X zal alleen Zweden dit arrangement volgen, doch Canada, Japan en Zwitserland zullen hun valuta's voorlopig laten zweven. Tot de heropening van de valutamarkten op 19 maart volgde nog intensief overleg van de landen behorende tot de EG en tot de Groep van X waarbij mogelijke additionele maatregelen zijn besproken. Die maatregelen zouden dan een betere beheersing van de nationale en internationale liquiditeiten dienen te bewerkstelligen. Doorslaggevend voor het succes van zulke maatregelen blijft steeds de medewerking van de Verenigde Staten.

Verhoging van de rentetarieven in de Verenigde Staten om tot een „harmonisatie” met die van de andere belangrijkste industriële landen te komen, een vermindering van de liquiditeitscreatie (die beide een extra stimulans voor kapitaalbewegingen en goederen-import vormen) en een verscherpt toezicht op het uitgaande kapitaalverkeer dan wel het achterwege laten van daarvoor compenserende liquiditeitscreatie waren stuk voor stuk maatregelen die een grote bijdrage tot de oplossing van de huidige problematiek hadden kunnen leveren. Zij bleken echter niet haalbaar.

Maatregelen gericht op een beter toezicht op en een betere beheersing van de Eurovalutamarkt door de centrale banken van de landen aangesloten bij het IMF (die dan ook zelf niet meer direct of indirect liquiditeiten op die markt zullen plaatsen) lijken ondanks hun wenselijkheid zeer moeilijk te realiseren. De Eurovalutamarkt moge dan wel een bekend en geïstitutionaliseerd begrip zijn, het ontbreken van elke hiërarchische controle op deze niet noodzakelijk aan één plaats gebonden markt, maakt vergaande maatregelen illusoir tenzij men, gezien de omvang van deze kredietenmarkt, de daaruit voortvloeiende grote distorsies op de koop toeneemt.

Verwachtingen

Het resultaat van het gezamenlijk zweven laat zich voorspellen moeilijk beoordelen omdat het systeem omgeven wordt door vele nationale deviezencontroles. Ten aanzien van de koers van de dollar mag men evenwel in de eerste weken na de heropening van de valutamarkten verwachten dat deze zal stijgen, omdat een deel van de ingestroomde hoeveelheden dollars, welke in andere valuta's waren omgezet, na incassering van de winst op de wisselkoersaanpassing, naar elders zullen gaan.

Die omzetting betekent immers een aanbod van de sterkere valuta's als de DM, de Zwitserse en de Belgische franc en de gulden en een vergrote vraag naar dollars. Ook de door de crises uitgestelde betalingstransacties uit hoofde van het normale lopende handelsverkeer zullen hun invloed doen gelden. Na deze technische reactie op de valutamarkten zal de

⁸⁾ Waarmee de Duitse mark sedert haar eerste revaluatie in oktober 1969 ten opzichte van de US dollar met ruim 40% in waarde is toegenomen!

⁹⁾ In dit verband zij slechts gewezen op de terugkoopregeling. De terugkoop diende voor de huidige valuta-problemen te geschieden met goud, SDR's en interventievaluta's in dezelfde verhouding als waarin zij in de monetaire reserves van de deelnemende landen voorkomen. Bij de operaties om de slang in de tunnel te houden vormde goud al snel een probleem omdat landen als Italië en Engeland een proportionele goudafdracht bij een steeds stijgende goudprijs onaanvaardbaar achtten. Voorts zijn de SDR's aan het goud gerelateerd en lijkt de dollar, die verhoudingsgewijze in de monetaire reserves overheerst, in de huidige constellatie minder geschikt voor onderlinge afrekeningen omdat juist de zwakte van de dollar tot het gezamenlijk zweven leidde.

Verkenning van het rijk der reuzen (I)

DRS. J. BEISHUIZEN

Om enig inzicht te krijgen in het „rijk der reuzen” zal Drs. J. Beishuizen, economisch-commentator van Het Parool, in twee afleveringen kwantitatieve en kwalitatieve informaties verschaffen over de multinationale onderneming. Zijn analyse, die zich uitstrekt over de periode 1962-1970, is gebaseerd op de jaarlijkse publikaties van het Amerikaanse blad Fortune over de 200 grootste industrieconcerns buiten de Verenigde Staten.

De macht der groten

De grote onderneming staat reeds van oudsher bij een belangrijk deel van de publieke opinie in een kwade reuk. In de Verenigde Staten, waar de concernvorming het eerst van de grond is gekomen, stuitte „big business” van het begin af aan op het wantrouwen van een volk dat „fairness” in de concurrentie hoog in zijn vaandel schreef. Tegen de oligopolistische of zelfs monopolistische situaties, die door de combinatiebeweging dreigden te ontstaan, kwam de Amerikaanse wetgever, met wisselend succes overigens, met zijn anti-trustwetten in het geweer. Talloze Amerikaanse studies — het beroemd geworden werk van Berle en Means 1) voorop — getuigen van bezorgdheid over de macht van het grote bedrijfsleven.

Ook in ons land was er al voor de tweede wereldoorlog verzet tegen de economische „grootmachten”. Lewinsohn heeft erop gewezen dat de strijd tegen de trusts vaak een eenheidsfront heeft geschapen tussen zeer verschillende categorieën, zoals het proletariaat en de kleine bourgeoisie, collectivisten en individualisten. „Nederland heeft een dergelijk eenheidsfront op een zeer merkwaardige wijze beleefd in de laatste jaren vóór de oorlog in de vorm van zijn antipoliepactie”.

In de eerste decennia na de tweede wereldoorlog is, zo lijkt het, de houding in ons land tegenover de grote onderneming wat minder afwerend geweest. Dit hangt wellicht samen met het in brede kring levende besef dat in die periode, het hoogtij van de economische groei, het grote bedrijfsleven

1) A. A. Berle and G. C. Means, *The Modern Corporation and Private Property*, New York 1932.

2) A. A. van Ameringen in een boekbespreking in *De Economist*, 1951, blz. 698.

vraag zijn op welk punt de centrale banken bij een dalen van de koers van de dollar, hetgeen op iets langere termijn zeker te verwachten is, zullen ingrijpen. Dit dient een gemeenschappelijke beslissing te zijn, doch de individuele belangen lopen vaak ver uiteen. De vraag is ook op welk niveau de koers van de dollar zodanige negatieve effecten heeft op de exportpositie van de onderscheidene lidstaten dat deze onaanvaardbaar zijn.

Maar vooral de houding van de Verenigde Staten zal hierbij weer doorslaggevend zijn. In deze wordt de politiek van de Verenigde Staten door een aantal factoren bepaald, waarbij evenwel de binnenlandse economische politiek steeds doorslaggevend blijkt te zijn. De ontwikkeling van de handelsbalans mag daarop niet storend werken. Uit dien hoofde zijn dan ook de eisen met betrekking tot een verlaging van de invoerrechten van de EG en daarmee geassocieerde landen, een zekere opening voor de Amerikaanse landbouw op de Europese markt en een vermindering van de Europese non-farifaire belemmeringen op tafel gelegd. Ten aanzien van de buitenlandse politiek zien de Verenigde Staten een andere verdeling van de lasten van de economische en militaire buitenlandse hulpverlening met andere landen als een eerste noodzaak. Voorts dienen de buitenlandse investeringen van de Verenigde Staten mogelijk te blijven.

De reeds aangekondigde protectionistische maatregelen alsmede het onthouden van steun aan de dollar door de Verenigde Staten zelf als politiek drukmiddel voor de te bereiken doeleinden tijdens de komende GATT-onderhandelingen houden zeer grote gevaren in. Ook de crisis van 1929 was aanleiding tot een golf van protectionisme. Binnen vijf jaar daalde de wereldhandel als gevolg van handelspolitieke maatregelen tot 1/3 van de oorspronkelijke omvang. Thans is het nationale inkomen van de meeste landen meer dan ooit afhankelijk van de export.

De opmerking van de Franse minister van Financiën op 13 maart jl. dat de gouden standaard, vaste pariteiten of de dollarstandaard niet tot de fundamentele principes van Frankrijk behoren, maar dat twee doeleinden, t.w. het voortzetten van de economische groei en het behouden van een hoge graad van werkgelegenheid voor Frankrijk van wezenlijk belang zijn, geeft te denken, wanneer men daartegenover stelt het standpunt van de Amerikaanse president, volgens welke de hervorming van de wereldhandel en van het internationale geldstelsel zodanig dient te zijn, dat deze voor de nationale belangen van de Verenigde Staten van Amerika passend zijn en dat de suprematie van de dollar onaangetast blijft.

J. Timmers

sterk heeft bijgedragen tot het snelle herstel en — later — de ongekende expansie van onze economie, met alle vruchten van dien, ook in het sociale vlak. De laatste jaren echter neemt, met de twijfels omtrent de economische groei, de kritiek weer toe. De na de totstandkoming van de Europese Economische Gemeenschap duidelijk versnelde concentratiebeweging is hierbij mede van invloed geweest.

„Als ik spreek over concentratie”, aldus Den Uyl, „dan zal ik vaak daarvoor in de plaats het begrip 'grote onderneming' gebruiken. In 1961 heeft Brands al geschreven: 'het wachtwoord is concentratie, maar het is duidelijk, dat het eigenlijk gaat om de grote onderneming'”³⁾. En komt het mogelijke verband tussen economische en politieke macht ter sprake, dan zijn het alweer de grote ondernemingen — „de monopolies”, zoals zij door hun meest consequente en ferverente critici, de communisten, worden genoemd⁴⁾ — waarop de aandacht zich in de eerste plaats richt. De Roos vat zijn kijk op de economische macht van de grote ondernemingen aldus samen:

„Zij kunnen de marktregulering onnodig ver doorvoeren, zij hebben grote invloed op het consumptiepatroon van een samenleving, zij kunnen bestaande kleinere ondernemingen wegconcurreren, zij kunnen door vestiging van bedrijven de sociaal-economische structuur van een woongebied in belangrijke mate bepalen, zij bepalen de arbeidsomstandigheden van hun talrijke werknemers, zij zijn veelal in staat om vergaande invloed uit te oefenen op de politiek in een land”⁵⁾.

„Multinationals”

Staat dus het grote bedrijfsleven bij velen op z'n minst onder verdenking, aanzienlijk scherper nog wordt de kritiek wanneer het gaat om de omvangrijke, internationaal opererende ondernemingen die men de laatste jaren — ook gemakshalve — als de „multinationals” pleegt aan te duiden⁶⁾. „Bij het woord machtspositie”, schrijft Brouwers, „denkt men tegenwoordig primair aan de multinationale onderneming. Zij is de nieuwste zondebok voor onze nationale kwalen”⁷⁾.

In het bestek van dit artikel moet ik voorbijgaan aan de vele zware beschuldigingen, die met name uit de hoek van de maatschappij-critici tegen de multinationale onderneming worden ingebracht. Op het verweer daartegen, voornamelijk afkomstig uit de sfeer van het multinationale bedrijfsleven zelf, kan ik hier evenmin in gaan. Blijkens de ook in ons land snel groeiende literatuur waarin het goed en kwaad van de wereldconcerns aan de orde komt, staan de soms sterk generaliserende opvattingen van de beide kampen in een hard zwart-wit tegenover elkaar⁸⁾. Een botsing der meningen, waaraan de waarheid nog niet is ontsproten.

Het kernpunt in de discussies is de stelling dat de grote „multinationals” zodanige machtsposities innemen dat zij zich onttrekken aan de controle van de nationale staten en daarmee in feite aan iedere vorm van controle door de gemeenschap. De internationalisatie van het bedrijfsleven, aldus een veel gehoorde redenering, ligt ver voor op de internationalisatie van de politiek, die de basis voor de nodige „countervailing power” zou moeten bieden. De multinationale ondernemingen, schrijft Hartog, „kunnen de plaatsen met de minste overheidsinmenging, de laagste interest en de gunstigste overmakingsmogelijkheden opzoeken. Hun geografische reikwijdte is nu eenmaal groter dan die van enige ambtelijke bureaucratie”⁹⁾. Mansholt erkent — in verband met de ontwikkelingen in Europa — de noodzaak van grotere eenheden door fusies over de grenzen, maar wijst ook op de gevaren daarvan. De industriële of commerciële mammoets, meent hij, „nemen beslissingen die vanzelfsprekend gericht zijn op het welzijn van de mammoet, maar waar is de invloed, waar is de organisatie die zorgt voor het welzijn van de burger?”¹⁰⁾.

Ook de vakbeweging worstelt met de vraag hoe zij de multinationale concerns een multinationaal tegenwicht kan bie-

den. In het recente verleden heeft zij daaraan diverse internationale congressen gewijd. Daar klinkt telkens het oude, zij het wat gemoderniseerde devies: „Werknemers aller landen, verenigt u”. Maar de praktijk blijkt moeilijker dan de theorie¹¹⁾. Volgens een Amerikaanse vakbondsmansman is een van de grote problemen daarbij: „We weten in het algemeen veel te weinig af van doen en laten van die mammoetconcerns”¹²⁾.

Fortune

Tegen deze achtergrond vind ik het merkwaardig dat de jaarlijkse publikaties van het Amerikaanse maandblad *Fortune* over de grootste industrieconcerns in en buiten de Verenigde Staten¹³⁾ in ons land doorgaans betrekkelijk weinig aandacht krijgen. Wat de Fortune-ranglijst van de grootste niet-Amerikaanse industriële ondernemingen betreft, volstaat de Nederlandse pers meestal met de vermelding van de prominente posities die drie geheel of gedeeltelijk Nederlandse concerns — de Koninklijke/Shell-Groep, Unilever en Philips — daarop plegen in te nemen. „Ja, ja, Holland spreekt een woordje mee!”, zo typeerde eens P. A. de Ruiter in dit weekblad niet zonder ironie het aldus gewekte gevoel van nationale trots¹⁴⁾. En Hartog merkte op: „Dat juist een mini-land de voornaamste niet-Amerikaanse maxi-ondernemingen binnen zijn grenzen heeft, stempelt dit mini-land toch wel tot een bijzonder land”¹⁵⁾. Bij dit soort constatering blijft het evenwel; aan pogingen, via de door de Fortune Directory geboden informatie wat meer inzicht te krijgen in de ontwikkelingen in het rijk der reuzen,

3) J. M. den Uyl in *Concentratie in het bedrijfsleven*. Deventer, 1969, blz. 95.

4) Zie bijv. F. Baruch, *Grote macht in klein land*. Amsterdam 1962; even vast in de leer is A. Thomas, *Het Imperialisme*. Leeuwarden 1954.

5) W. A. A. M. de Roos, *De economische machtspositie*. Leiden 1969, blz. 83.

6) Een goede uiteenzetting over het ontstaan en de inhoud van dit begrip geeft B. G. Euser, *Multinationale ondernemingen*. *Intermediair*, 28 juli 1972, blz. 1 e.v.

7) G. Brouwers in zijn traditionele nieuwjaarsbeschouwing in *ESB*, 3 januari 1973, blz. 4 e.v.

8) Vgl. bijv. de beide volgende uitspraken: „De multinationale ondernemingen, die de voornaamste verantwoordelijkheid dragen voor het geweld van de uitbuiting in de wereld (...)”, aldus Piet Reekman, *Schijngestalten van de macht [Unctad in Chili]*, Baarn 1972, blz. 24 en: „De westerse particuliere ondernemingen en speciaal de multinationale grote bedrijven zijn bij uitstek geschikt om de ontwikkeling van de derde wereld te versnellen”, aldus A. D. Vas Nunes (directeur Shell Nederland NV), *Westerse particuliere ondernemingen en ontwikkelingslanden*, *ESB*, 24 juni 1970, blz. 617 e.v.; citaat op blz. 620.

9) F. Hartog, *Drie olifanten in een roeiboortje*, *ESB*, 5 augustus 1970, blz. 735.

10) S. L. Mansholt, *Modern socialisme*, Rede, Brussel september 1971, opgenomen in *Socialisme en Democratie*, november 1971; zie i.h.b. blz. 527.

11) Een staking bij de Brits-Italiaanse bandenreus Dunlop-Pirelli en de spectaculaire actie bij de Bredase ENKA-vestiging van het AKZO-concern, beide in 1972, zijn waarschijnlijk de eerste voorbeelden van internationaal gecoördineerd vakbondsoptreden tegen „multinationals”.

12) Aldus, volgens een ANP-verslag, Paul Jennings op het in oktober 1970 in Den Haag gehouden wereldcongres van werknemers in de elektrotechnische en elektronische industrie.

13) Met zijn jaarlijkse overzicht van de 500 grootste Amerikaanse industrieconcerns startte *Fortune* in 1955. In 1957 publiceerde het blad voor het eerst een ranglijst van de 100 grootste niet-Amerikaanse industriële ondernemingen. Dit aantal werd in 1963 tot 200, in 1972 tot 300 uitgebreid.

14) *ESB*, 29 juli 1970, blz. 718.

15) Zie voetnoot 9.

komt men niet toe 16). Jammer, omdat iedere nadere verkenning van dit gebied, dat — ook blijkens het voorafgaande — nog in belangrijke mate terra incognita is, zinvol lijkt!

Beperkte mogelijkheden

Hieronder wordt op basis van Fortune-gegevens voor de grootste niet-Amerikaanse „industrials” zo'n poging tot verkenning gedaan. Ik wijs er echter bij voorbaat en met nadruk op dat de lezer zich daarvan niet teveel moet voorstellen, hetgeen het gevolg zou kunnen zijn van een overschatting van de waarde van het Fortune-materiaal. „Het bestuderen van Fortune's lijst geeft (...) niet alleen aanleiding tot theoretische bespiegelingen, zij is ook voor de praktijk leerzaam. Zo zijn er aan te ontlene cijfers voor de verhouding tussen vermogen, omzet en aantal werknemers voor de verschillende bedrijfstakken, terwijl ook de winstgevendheid van de vermelde ondernemingen nogal uiteenloopt” 17). Deze uitspraken — de onbeholpen formulering ervan blijft uiteraard voor rekening van de (niet met name genoemde) schrijver — wekken, meen ik, veel te hoge verwachtingen, speciaal waar het de „niet-Amerikanen” betreft.

Het is ontegenzeggelijk de verdienste van *Fortune* dat het blad elk jaar enkele kerngegevens — omzet, activa, nettowinst, geïnvesteerd vermogen en personeelsomvang — omtrent enige honderden ondernemingen uit vele windstreken (zo tegen de twintig landen) weet bijeen te brengen. Op basis van een nauwkeurige bestudering van dit materiaal over de jaren 1962 tot en met 1970 18), de voor onze verkenning gekozen periode, moet ik echter vaststellen dat het zich voor studies in de geest van het zojuist weergegeven citaat slechts in zeer beperkte mate leent. Het vertoont namelijk een aantal tekortkomingen die de bruikbaarheid ervan, vooral voor een zich over een meerjarige periode uitstrekkend onderzoek, verkleinen en die zelfs weleens doen twifelen aan de betrouwbaarheid 19). Ik wil de lezer niet vermoeien met een gedetailleerde opsomming van die leemten en gebreken, maar enkele kritische kanttekeningen kunnen hier toch niet worden gemist.

Lacunes en gebreken

Zo moet men zich afvragen in hoeverre de Fortune-lijsten van de „industrials” (omschreven als ondernemingen die tenminste 50% van hun inkomsten ontlene aan „manufacturing and/or mining”) volledig kunnen worden geacht. Het blad zelf maakt reeds het voorbehoud dat niet tot publicatie van jaarcijfers verplichte ondernemingen, die op grond van hun (geschatte) omzet wellicht vermelding zouden verdienen, bij gebreke van nadere gegevens niet zijn opgenomen. Een helaas onvermijdelijke beperking, omdat dergelijke ondernemingen zich door hun besloten karakter nu eenmaal aan de waarneming onttrekken.

Wel vermijdbaar lijken mij de storende leemten die zich voordoen doordat soms ondernemingen van het ene jaar op het andere zonder aanwijsbare reden van de lijst verdwijnen (en daarop — in enkele gevallen — later terugkeren). Ik heb zulke onverklaarde verbrekingen van de continuïteit niet alleen geconstateerd in het grensgebied onderaan de naar de maatstaf van de omzet opgestelde ranglijst, waar zij logischerwijze zijn te verwachten (een grotere „nieuwkomer” kan een kleinere „oudgediende” verdringen), maar ook wel in hogere regionen. Op grond van dergelijke ongerijmdheden (slordigheid?), ook al zijn deze gelukkig niet talrijk, kunnen de ranglijsten niet volstrekt „waterdicht” worden geacht 20).

Handicaps

Een zware handicap voor de opstellers van de Fortune-lijsten der „niet-Amerikanen” vloeit voort uit het feit dat de voorschriften op het stuk van de jaarverslaggeving — in de Verenigde Staten in het algemeen stringenter dan elders — niet alleen van land tot land uiteenlopen, maar bovendien van tijd tot tijd worden gewijzigd. Dit doet uiteraard afbreuk zowel aan de vergelijkbaarheid van de cijfers voor de diverse ondernemingen onderling als aan die voor eenzelfde onderneming in de loop van de tijd. De hiermee samenhangende problemen (bijv. in verband met de behandeling van deelnemingen, de verwerking van indirecte belastingen of de hantering van winstcijfers) vindt men o.a. weerspiegeld in het omvangrijke voetnotenapparaat waarvan de lijsten elk jaar zijn voorzien.

Fortune brengt de in geldsbedragen luidende gegevens, afkomstig uit zo'n twintig landen, door omrekening tegen de officiële wisselkoersen op één noemer, die van de dollar. Inherent aan deze — enige mogelijke — werkwijze is echter het nadeel dat zowel wisselkoersveranderingen als verschillen in het tempo van de geldontwaarding in de diverse landen mede van invloed zijn op de posities van de ondernemingen op de ranglijst.

De door *Fortune* gegeven aanduiding van de bedrijfstakken, waartoe de opgenomen ondernemingen behoren, is uiterst summier en weinig uniform. Dit bemoeilijkt een groepering van de ondernemingen naar dit gezichtspunt, waarover in het van voetnoot 17 voorziene citaat nogal losjesweg is gesproken. Bovendien vertonen de activiteiten van vele concerns een sterke en in de loop der jaren nog toenemende verscheidenheid. Iedere indeling naar bedrijfstakken — ook die welke hieronder zal worden gehanteerd — draagt dus onvermijdelijk een in zekere mate arbitrair karakter.

Naar mijn mening maken de onvolkomenheden en onzekerheden, die het Fortune-materiaal aankleven, de „leerzaamheid” ervan heel wat geringer dan de eerder aangehaalde anonieme schrijver ons wilde doen geloven. De Fortune Directory zou ook in dit opzicht aanzienlijk aan waarde winnen wanneer de samenstellers hun gegevens en de daarin van jaar tot jaar optredende mutaties systematischer en in veel ruimere mate dan tot dusver van toelichting en verklaring zouden voorzien. Toch acht ik dit materiaal in zijn huidige vorm wel bruikbaar voor de beoogde verkenning in de wereld van de internationale „big business”, mits men zich maar bewust blijft van het beperkte, globale en — door het niet verwerken van het grote Amerikaanse bedrijfsleven — vooral ook sterk fragmentarische karakter daarvan.

Simpele exercities

De zojuist in het kort beschreven onvolkomenheden van
(vervolg op blz. 478)

16) Fortune-gegevens zijn wel verwerkt in *De grootste ondernemingen in de EEG vergeleken met die in andere landen*, nota opgesteld en gepubliceerd door de Unie van Europese Industrie-Federaties der Europese Gemeenschap (UNICE), 1965.

17) Internationalisering, *Orbis Economicus*, oktober 1965, blz. 12.

18) Zie voor de jaren 1962 t/m 1965 en 1968 t/m 1970 de augustus- en voor 1966 en 1967 de septembernummers, telkens van het erop volgende jaar.

19) Er is wel opgemerkt dat *Fortune* zijn overzichten zou publiceren „niet in de eerste plaats als een speculatie op de aantrekkingskracht van de overtreffende trap, maar vooral voor zakelijke doeleinden”. Aldus de redactionele beschouwing „Groot en grootst” in *ESB*, 4 september 1957, blz. 707. In hoeverre deze opmerking, die overigens betrekking had op de ranglijsten van Amerikaanse ondernemingen, hout snijdt, valt van buitenaf niet te beoordelen.

20) Een door schrijver dezes met de voor de Fortune Directory verantwoordelijke redactie gevoerde correspondentie heeft over een aantal van deze en andere vraagpunten tot opheldering geleid.

Masius & D'Arcy-MacManus B.V. Wat is dat eigenlijk voor een bureau?

Vraag het aan:

**K.H. Wiese¹⁾, E.J. Boelen, P. J. Boelen²⁾,
L.P. Lenssen³⁾, N. Pearson⁴⁾, J.M. Slob⁵⁾,
D.S.M. Webster⁶⁾, C.G.M. Sens⁷⁾**

1) *General Director, Effem B.V.,
Amsterdam - 020/441536.*

2) *Direkteuren, Jacobus Boelen B.V.,
Amsterdam - 020/114701.*

3) *Retail Programs Manager,
Mobil Oil B.V., Rotterdam - 010/
147011.*

4) *General Manager, Colgate-
Palmolive S.A., Brussel - 0932/2/
254620.*

5) *Direkteur, Verenigde Levens-
middelen Fabrieken N.V. - Bolsward -
05157/3341.*

6) *Managing Director, Masius &
D'Arcy-MacManus International
Ltd., London - 01/839/3422.*

7) *Direkteur, Masius & D'Arcy-
MacManus B.V., Amstelveen - 020/
454251.*

Of lees eerst even dit.

Als u naar onze omzet kijkt, dan ziet u dat wij ons daarmee bij de 21 grootste reclamebureaus van Nederland hebben geschaard.

Als u onze omzetgroei bekijkt, dan weet u dat er sprake is van een kalme, solide groei. Gemiddeld 16% per jaar.

Als u het aantal merken turft, dat wij behandelen, dan komt u tot 34. Als u enigszins ingewijd bent in marktsituaties, dan weet u dat er nogal wat marktleiders onder schuilen.

Wie nieuwsgierig is naar ons grootste en kleinste budget: f 3.100.000,- & f 30.000,-!

Als u ons een marketinggericht reclamebureau wilt noemen, vinden wij dat best. Als u twijfelt of wij ook creatief aardig uit de voeten kunnen, dan willen wij die twijfel wel even wegnemen.

Namen (van opdrachtgevers): Effem, Mobil Oil, Océ-van der Grinten, Qantas, Hoover, Sellotape, Jacobus Boelen, Wilkinson Sword, Verenigde Levensmiddelen Fabrieken, Agro, Binella, Colgate-Palmolive.

Ons Credo (in 17 woorden): „Elke inspanning van ons is er op gericht om elke reclameguldten harder voor u te laten werken!”

„Statement” (van Cees Sens): „Ondernemingen hebben al problemen genoeg; daar hoeven dagelijkse strubbelingen met het reclame-bureau niet nog 'ns bij!”

„Statement” (van Tony Abrahams, managing director van M&DM/London): „There is not such a thing as creativity, but if you want it, you can get it!”

Ons Werkplan: een denkdiscipline-in-4-fasen, die de voorspoedige oplossing van het reclameprobleem aanmerkelijk bevordert.

Onze Instelling: professioneel, hard, dynamisch. Voorstanders van korte communicatielijnen, betrokkenheid van management, kwaliteit boven kwantiteit. Tegenstanders van „one-man-shows”, geldverstingende presentaties, wilde bureaucompetities.

Merken die wij behandelen: Kitekat, Whiskas, Chappi, Frolic, Kalkins, Loyal, Ultra Brite, Palmolive, Cadum, Foliage, Spri, Ajax, Rémy Martin, Bobadilla, Haig, Evian, Veuve Clicquot, Agro International, Mobil, Océ-van der Grinten, Hoover, Jordan, Binella, Berec, Lesney, Sellotape, Niemeyer Gala, Vauzhall, Ranger, OK-cars, Bedford, Qantas, Simoniz en Wilkinson Sword.

M&DM: Geen nieuw bureau. Wel een beter bureau.

Masius & D'Arcy-MacManus B.V.

Amstelveen. Prof. J.H. Bavincklaan 3, Postbus 380. Tel. 020-454251.

(vervolg van blz. 475)

het Fortune-materiaal wegen ongetwijfeld het zwaarst voor de cijfers betreffende de activa, de netto-winst en het geïnvesteerd vermogen van de ondernemingen in kwestie. Ik heb dan ook gemeend deze gegevens buiten beschouwing te moeten laten en uitsluitend gebruik gemaakt van de nationaliteit (country), bedrijfstak (industry), omzet (sales) en personeelssterkte (employees). Ik zal thans trachten via enkele simpele exercities met deze vier gegevens over de ontwikkelingen die — in Fortune-termen — „The 200 largest industrials outside the US” in de periode 1962 tot en met 1970 hebben doorgemaakt, enig licht te laten schijnen.

De daarbij ter sprake komende ondernemingen voldoen zeker niet alle aan de nauwe omlijning die Euser aan — wat hij noemt — de „ware multinationale ondernemingen” heeft gegeven 21). Maar met de ruimere, dichter bij het algemene spraakgebruik blijvende omschrijving „ondernemingen met vestigingen, dochters en/of deelnemingen in verschillende landen” voor ogen mag men aannemen dat met de genoemde 200 van *Fortune* een aanzienlijk deel van het domein der niet-Amerikaanse „multinationals” wordt bestreken.

Nationaliteit

In de tabellen 1 en 2 zijn de Fortune-lijsten voor resp. 1962 en 1970 samengevat naar het gezichtspunt van de landen van vestiging van de 200 ondernemingen. Met het oog op de dubbele nationaliteit van Koninklijke/Shell, Unilever en het in 1964 gevormde Duits-Belgische concern Agfa-Gevaert zijn daarbij enkele per voetnoot beschreven kunstgrepen toegepast, ten einde tot een zo zuiver mogelijke landenindeling te komen.

Tabel 1. *Fortune's 200 van 1962 naar landen*

Landen	Aantal ondernemingen	Omzet (x \$ 1.000)		Personeel	
		absoluut	in %	absoluut	in %
West-Duitsland	36	20.498.615	20,8	1.956.562	22,3
Frankrijk	27	10.077.916	10,3	660.002	7,5
Italië	7	4.404.481	4,5	460.595	5,2
België-Luxemburg	4	1.695.374	1,7	98.359	1,1
Nederland a)	5	8.200.778	8,3	619.950	7,1
Sub-totaal oude EEG	79	44.877.164	45,6	3.795.468	43,2
Engeland a)	55	29.859.280	30,4	3.099.746	35,3
Overige Europese landen	15	6.228.335	6,3	450.800	5,1
Canada	13	4.306.736	4,4	236.452	2,7
Japan	31	10.931.267	11,1	978.270	11,1
Overige niet-Europese landen	7	2.179.472	2,2	232.783	2,6
Totaal	200	98.382.254	100,0	8.793.519 b)	100,0

a) De nummers 1 en 2 op de Fortune-lijst, Koninklijke/Shell en Unilever, kunnen resp. in de verhouding 60:40 en 50:50 als Nederlands en Brits worden beschouwd. Hun omzet- en personeelscijfers zijn in deze verhoudingen aan Nederland en Engeland toegerekend. Nederlands vooraanstaande positie als land van vestiging van grote ondernemingen moet in zeer belangrijke mate aan het Nederlandse aandeel in deze beide „multinationals” worden toegeschreven.

b) *Fortune* zelf vermeldt een totaal van 8.893.519; het blad heeft hier een telfout gemaakt.

Tabel 2. *Fortune's 200 van 1970 naar landen*

Landen	Aantal ondernemingen	Omzet (x \$ 1.000)		Personeel	
		absoluut	in %	absoluut	in %
West-Duitsland a)	26½	41.128.560	17,4	2.074.694	17,1
Frankrijk	21	25.098.686	10,6	1.411.909	11,7
Italië	7	10.838.355	4,6	652.595	5,4
België-Luxemburg a)	5½	5.141.920	2,2	166.092	1,4
Nederland b)	5	17.145.976	7,2	780.565	6,4
Sub-totaal oude EEG	65	99.353.497	42,0	5.085.855	42,0
Engeland b)	47	55.928.473	23,7	3.818.054	31,5
Overige Europese landen	14	13.001.019	5,5	667.756	5,5
Canada	11	8.062.357	3,4	298.436	2,5
Japan	51	51.157.320	21,7	1.738.822	14,4
Overige niet-Europese landen	12	8.730.545	3,7	498.924	4,1
Totaal	200	236.233.211	100,0	12.107.847	100,0

a) De Westduits-Belgische onderneming Agfa-Gevaert is voor de helft als Duits, en voor de helft als Belgisch beschouwd. Haar omzet- en personeelscijfers zijn in deze verhouding aan de beide landen toegerekend.

b) Zie voetnoot a) bij tabel 1.

Bij vergelijking van deze beide tabellen valt allereerst op dat het aandeel van de zes oorspronkelijke EEG-landen in de beschouwde periode vrij opvallend (met 14 ondernemingen en 3,6% gerekend naar het omzettotaal) is teruggelopen. Dit geldt overigens in nog veel sterkere mate voor Engeland, dat zijn aandeel in het omzettotaal van de 200 van 30,4 tot 23,7% heeft zien dalen. Een aanwijzing voor de opmerkelijk langzame industriële expansie die dat land reeds jarenlang kenmerkt. Sprekend is in dit verband vooral ook de ten opzichte van de andere landen duidelijk afwijkende verhouding tussen de percentages voor de omzet en die voor de personeelsomvang. In 1970 was de afstand tussen deze beide (23,7 en 31,5%) zelfs nog groter dan in 1962. Hierin komt ongetwijfeld de overbezetting van de Britse industrie, waartegen de Labour-regering onder Wilson destijds al ten strijde is getrokken, mede tot uitdrukking. Toch maken de cijfers wel duidelijk dat de toetreding van Engeland (te zamen met Ierland en Denemarken) tot de Europese Gemeenschappen hoe dan ook een aanzienlijke versterking van het industriële potentieel in het integrerende West-Europa betekent.

Tegenover de relatieve achteruitgang van het grote industriële bedrijfsleven van de Zes en Engeland staat de wel zeer spectaculaire groei van dat in Japan. Het Japanse aandeel in de omzet van de 200 steeg van 11,1 tot 21,7%. Opvallend daarbij is de in vergelijking met de percentages voor de omzet geringe stijging van die voor de personeelsomvang. De Japanse industriereuzen hebben hun ongekende expansie met veel minder mankracht kunnen verwezenlijken dan die in andere landen. Dit blijkt trouwens overduidelijk uit de gemiddelde omzet per werknemer in 1970, berekend aan de hand van tabel 2. Bedroeg dit gemiddelde voor de 200 ondernemingen te zamen \$ 19.511, de 51 Japanse ondernemingen kwamen met \$ 29.421 uit de bus. Ter vergelijking: de 65 ondernemingen binnen de oude EEG boekten een gemiddelde van \$ 19.535, de 47 Engelse van \$ 14.648.

Bedrijfstak

In de tabellen 3 en 4 is het Fortune-materiaal voor dezelfde jaren ingedeeld naar de categorieën van bedrijvigheid van de 200 ondernemingen. Ik heb er reeds op gewezen dat het tot stand brengen van een groepering naar bedrijfstakken aan de hand van de door *Fortune* terzake verstrekte gegevens niet eenvoudig is. In de produktie van vele industrie-giganten bestaat al van oudsher een sterke mate van diversiteit. Zelfs uit de op de lijsten slechts in trefwoorden gegeven aanduiding van de „industry” kan worden afgeleid dat in de hier beschouwde periode een verdergaande diversificatie is opgetreden. Bij de samenstelling van deze beide tabellen heeft zich dan ook een aantal grensproblemen voorgedaan die slechts door het doorhakken van knopen konden worden opgelost, waarbij nu en dan aan een zekere willekeur niet viel te ontkomen. Een toelichting op de gekozen aanduidingen lijkt mij overbodig. Ik merk alleen op dat in de rubriek „Machinebouw, constructie e.d.” metaalverwerkende ondernemingen op gebieden als de scheeps- en vliegtuigbouw, de vervaardiging van tractoren, buizen enz. zijn ondergebracht.

De bij vergelijking van deze beide tabellen het meest in het oog springende mutaties zijn de versterking van de relatieve posities van de auto-, de elektrotechnische en de chemische industrie en de verzwakking van die van de ijzer- en staal- en de voedings- en genotmiddelenindustrie. Ontwikkelingen als de explosieve groei van het personenautopark,

21) „Ondernemingen die meer dan de helft van hun omzet en investeringen in meerdere landen realiseren, die behoren tot verschillende economische gemeenschappen of landen in verschillende stadia van economische ontwikkeling, waarbij men zich niet laat leiden door de belangen van één enkel land”. Zie zijn in voetnoot 6 genoemde publikatie.

Tabel 3. Fortune's 200 van 1962 naar bedrijfstakken

Bedrijfstakken	Aantal ondernemingen	Omzet (x \$ 1.000)		Personeel	
		absoluut	in %	absoluut	in %
Olie	11	12.356.796	12,6	560.701	6,4
Mijnbouw	10	4.823.098	4,9	764.592	8,7
IJzer en staal	39	16.363.811	16,6	1.556.529	17,7
Mach.bouw. constr. e.d.	22	8.405.235	8,6	911.632	10,3
Auto	16	9.605.881	9,8	694.607	7,9
Elektrotechniek	29	13.683.526	13,9	1.859.706	21,2
Chemie	37	15.393.734	15,6	1.157.614	13,1
Voedings- en genotm.	21	12.987.077	13,2	884.109	10,1
Rubber	4	1.988.943	2,0	220.138	2,5
Diversen	11	2.774.153	2,8	183.891	2,1
Totaal	200	98.382.254	100,0	8.793.519 a)	100,0

a) Zie voetnoot b bij tabel 1.

Tabel 4. Fortune's 200 van 1970 naar bedrijfstakken

Bedrijfstakken	Aantal ondernemingen	Omzet (x \$ 1.000)		Personeel	
		absoluut	in %	absoluut	in %
Olie	16	28.084.647	11,9	606.530	5,0
Mijnbouw	16	12.294.312	5,2	836.790	6,9
IJzer en staal	25	33.665.714	14,3	1.505.636	12,4
Mach.bouw. constr. e.d.	22	18.698.589	7,9	1.115.763	9,2
Auto	14	26.584.735	11,3	1.310.590	10,8
Elektrotechniek	30	37.657.171	15,9	2.709.163	22,4
Chemie	41	44.605.585	18,9	2.126.709	17,6
Voedings- en genotm.	23	25.141.621	10,6	1.307.382	10,8
Rubber	5	4.508.875	1,9	318.962	2,6
Diversen	8	4.991.962	2,1	270.322	2,3
Totaal	200	236.233.211	100,0	12.107.847	100,0

andere verschuivingen in het consumptiepatroon naar duurzame verbruiksgoederen (zoals elektrische huishoudelijke apparaten) en de hoge vlucht van kunstvezels, plastics en andere synthetische stoffen hebben hierbij ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld. Het is het bereiken in de jaren zestig van Rostows vijfde groeifase, die van de massaconsumptie 22), of, anders gezegd, de voltooiing van de befaamde „consumptie maatschappij”, die zich in deze veranderingen van het beeld manifesteert.

Vergelijking met Amerikanen

De tabellen 1 tot en met 4 geven een duidelijke indruk van de omvang der op de Fortune-lijsten vermelde ondernemingen. Zo bedroeg de gemiddelde omzet van de 200 in 1970 bijna \$ 1,2 mrd. (tegen de dollarkoers van dat jaar circa f 4,3 mrd.) en het gemiddelde aantal werknemers ruim 60.000. De niet-Amerikanen worden echter qua grootte nog ruimschoots door de Amerikaanse industriële mammoets overtroffen. De 200 grootste ondernemingen op de Fortune-lijst der Amerikanen voor 1970 boekten een gemiddelde omzet van ver over de \$ 1,8 mrd.; hun gemiddelde personeelssterkte lag daarentegen wat lager dan die van de niet-Amerikanen, nl. op nog geen 57.000. Het Amerikaanse bedrijfsleven heeft nu eenmaal een aanzienlijk grotere thuismarkt en werkt van oudsher met een grotere efficiency en vooral een meer geavanceerde technologie.

Toch worden de verschillen in omvang tussen de Amerikaanse en niet-Amerikaanse concerns kleiner. Zo nam het aantal Amerikaanse ondernemingen, behorend tot wat *Fortune* de „billion dollar club” pleegt te noemen (omzet een miljard dollar en meer), toe van 49 in 1962 tot 120 in 1970. Bij de niet-Amerikanen steeg dit aantal in die periode veel sterker, namelijk van 14 tot 77. Dit naar elkaar toegroeien van de dimensies komt nog duidelijker naar voren uit tabel 5, waarin de totaalcijfers voor omzet en personeel van de 200 grootste Amerikaanse en de 200 grootste niet-Amerikaanse „industrials” voor 1962 en 1970 naast elkaar zijn gezet.

Blijkens deze cijfers is de snellere toename van de omzet

Tabel 5. Omvang Amerikaanse en niet-Amerikaanse industrieconcerns

	De 200 grootste Amerikanen			De 200 grootste niet-Amerikanen		
	1962	1970	Toename in %	1962	1970	Toename in %
Omzet (x \$ 1.000)	185.602.744	371.549.594	100,2	98.382.254	236.233.211	140,1
Personeel	7.481.654	11.367.921	51,9	8.793.519	12.107.847	37,7
Omzet per hoofd (\$)	24.808	32.684	31,7	11.188	19.511	74,4

bij de niet-Amerikanen gepaard gegaan met een langzamer stijging van hun personeelsbezetting en een dientengevolge opmerkelijk sterkere toename van de gemiddelde omzet per werknemer. Waarschijnlijk mag men hierin een aanwijzing zien dat zij ook bezig zijn hun achterstand op het gebied van technologie en efficiency in te lopen.

Aan de top van de wereldranglijst (een gezamenlijke lijst van Amerikanen en niet-Amerikanen) ligt het zwaartepunt echter nog steeds bij Amerikaanse concerns. Tabel 6 laat zien dat tot de top-tien van 1970 maar twee, tot de top-twintig slechts zes niet-Amerikaanse reuzen kunnen worden gerekend.

Tabel 6. De 20 grootste industrieconcerns ter wereld, 1970

	Omzet (\$ 1 mrd.)		Omzet (\$ 1 mrd.)
1. General Motors a)	18,8	11. Texaco	6,3
2. Standard Oil (NJ)	16,6	12. Western Electric	5,9
3. Ford Motor	15,0	13. Gulf Oil	5,4
4. Koninklijke/Shell	10,8	14. U.S. Steel	4,8
5. General Electric	8,7	15. Volkswagen	4,3
6. Int. Business Mach. (IBM)	7,5	16. Westinghouse Electric	4,3
7. Mobil Oil	7,3	17. Standard Oil (Cal.)	4,2
8. Chrysler	7,0	18. Philips	4,2
9. Unilever	6,9	19. British Petroleum	4,1
10. Int. Tel. & Tel. (ITT)	6,4	20. Nippon Steel	4,0

a) GM boekte in 1969 een omzet van \$ 24,3 mrd. De teruggang met niet minder dan \$ 5,5 mrd. in 1970 wordt toegeschreven aan een staking bij dit concern die ruim twee maanden heeft geduurd.

Nederlandse dimensies

Hoewel dus de Amerikaanse concerns qua omvang duidelijk de kroon spannen kunnen de niet-Amerikanen, zelfs aan de staart van de ranglijst, zeker naar Nederlandse maatstaven ook niet bepaald klein worden genoemd. In 1970 nam Lyons, het Britse voedings- en genotmiddelenconcern (sinds verleden jaar o.a. eigenaar van de Nederlandse Homburg NV), de positie van hekkesluiter in. Deze onderneming had in dat jaar volgens *Fortune* een omzet van ruim \$ 403 mln. of ca. f. 1,4 mrd. Dat is nog altijd beduidend meer dan het omzetcijfer voor hetzelfde jaar van — overigens ook internationaal opererende — Nederlandse ondernemingen als de Verenigde Machinefabrieken (f. 1,2 mrd.), Heineken (f. 580 mln.), Rijn-Schelde (f. 541 mln.), Gist-Brocades (f. 482 mln.), Nijverdal-ten Cate (f. 361 mln.) of de Chemische Fabriek Naarden (f. 182 mln.), om er maar enkele belangrijke en algemeen bekende te noemen 23).

J. Beishuizen

22) W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*. Cambridge 1960.

23) Cijfers ontleend aan *Ondernemen*, bijlage *NRC-Handelsblad*, 23 november 1971. Overigens hebben de Verenigde Machinefabrieken op de jongste, tot 300 ondernemingen uitgebreide Fortune-lijst over 1971 met een omzet van ruim \$ 372 mln. voor het eerst een plaats (met rangnummer 241) gekregen.

Bedrijfstaksgewijze structuuronderzoekingen en follow-up

DRS. B.K. TJIOE

Het hier afgedrukte artikel is het tweede artikel in de serie over sector-structuurbeleid. Het eerste, „Het overheidsbeleid t.a.v. sector-structuuronderzoek”, door Drs. W.H.J. Tieleman, werd gepubliceerd in *ESB* van 23 mei jl. Deze week schrijft Drs. B. K. Tjioe, hoofd van de afdeling Bedrijfs-Economisch Onderzoek van het NEI, over bedrijfstaksgewijze structuuronderzoekingen en follow-up. Op grond van de door het NEI bij een zevental structuuronderzoekingen opgedane ervaringen zal hij nagaan op welke wijze de effectiviteit van deze onderzoekingen kan worden vergroot.

Inleiding

Sinds 1965 heeft de overheid circa f. 11,5 mln. bijgedragen in de kosten van structuuronderzoekingen, welke voor diverse minder goed florerende, maar ook voor redelijk renderende bedrijfstakken zijn uitgevoerd c.q. nog in bewerking zijn.

Op grond van de door de Stichting het Nederlands Economisch Instituut bij een zevental van deze structuuronderzoekingen opgedane ervaringen zal hier worden nagegaan op welke wijze de effectiviteit van deze onderzoekingen voor de betreffende bedrijfstakken zou kunnen worden vergroot. Het is in dit verband wellicht dienstig een korte schets te geven van de ontwikkelingen naar aard en inhoud bij de tot dusverre afgesloten en in bewerking zijnde onderzoekingen.

In zijn op 7 februari 1973 te Rotterdam voor de Vereniging voor Strategische Beleidsvorming uitgesproken rede 1) merkte oud-minister Langman op, dat bij vele structuuronderzoekingen het accent aanvankelijk vooral lag op de analyse van de bestaande situatie en de oorzaken van gerezen problemen. Daarna vond een accentverschuiving plaats in de aard van de structuuronderzoeken door de te verwachten ontwikkelingen in sterkere mate in het onderzoekprogramma op te nemen. De grotere nadruk, welke men bij de latere structuuronderzoekingen op de toekomstige ontwikkelingen legde, leidde er zelfs toe dat men van perspectiefonderzoek ging spreken.

Het zal duidelijk zijn dat een onderzoek, waarbij geprobeerd wordt allerlei mogelijke ontwikkelingen die van invloed zouden kunnen zijn op de positie van een bedrijfstak na te gaan en eveneens getracht wordt de consequenties van de te verwachten ontwikkelingen voor de individuele ondernemingen van de betreffende bedrijfstak vast te stellen, vrij veel tijd vergt en aanzienlijke kosten met zich brengt. De lange duur van deze onderzoekingen moet voor de effectiviteit van de follow-up weinig bevorderlijk worden geacht, omdat het grote moeite zal kosten het enthousiasme bij de ondernemers voor het onderzoek al die tijd gaande te houden.

Oriënterend vooronderzoek

Mede met het doel het te lang duren van structuuronderzoekingen te vermijden, vindt in het algemeen eerst een oriënterend vooronderzoek plaats. Bij dit vooronderzoek wordt het werkkterrein van het hoofdonderzoek afgebakend en worden ten aanzien van de te analyseren problemen en ontwikkelingen prioriteiten gesteld. Men stelt om die reden wel, dat structuuronderzoekingen momenteel een (structureel-) probleemgerichte aard hebben. Een oriënterend vooronderzoek leidt door de aldus mogelijk geworden beperking van het onderzoekprogramma tot een duidelijke besparing aan tijd en geld, hetgeen mede het gevaar van een vermindering van de belangstelling van ondernemerszijde tijdens het onderzoek verkleint.

Niettemin heerst de overtuiging, dat de effectiviteit van structuuronderzoekingen — ook wanneer deze voorafgegaan zijn door een oriënterend vooronderzoek — nog voor verbetering vatbaar is. Hierbij dient overigens wel rekening te worden gehouden met het feit, dat het effect van dit genre onderzoekingen niet altijd de publiciteitsmedia bereikt; dit is met name veelal het geval ten aanzien van de vergroting van het bedrijfseconomisch inzicht van de ondernemers met behulp van de uitkomsten van een structuuronderzoek.

Deze verdere effectiviteitsverhoging van structuuronderzoekingen zou onder meer kunnen worden bereikt door een verdere verkorting van de eigenlijke studieduur en het inbouwen van een deel van de follow-up in de onderzoekfase na te streven. Hoewel het voor het pure onderzoek aantrekkelijke kanten heeft om de studie volkomen van de follow-up gescheiden te houden, zou de opheffing van een dergelijke scheiding de doeltreffendheid van de follow-up van structuuronderzoekingen ten goede komen. In de huidige situatie dreigt er immers na het uitbrengen van het eindrapport een vacuüm in de activiteiten te ontstaan. De bezinning over de in het eindrapport gegeven diagnose en de daarbij aanbevolen maatregelen vergt in het algemeen vrij veel tijd; dit geldt zeker ook voor de activiteiten, welke voor de voorbereiding van de uitvoering van aanbevelingen nodig zijn. In een nieuwe opzet van structuuronderzoekingen zal moeten worden getracht dit vacuüm in de activiteiten te vermijden.

Structuuronderzoek

Het inbouwen van een gedeelte van de follow-up in het eigenlijke structuuronderzoek zou bijvoorbeeld — na het oriënterend vooronderzoek — door de volgende fasering van werkzaamheden kunnen worden bereikt.

1) Het belang van structuuronderzoeken voor de sociaal-economische ontwikkeling.

Eerste fase: het analytische onderzoek (diagnose)

Nadat in het vooronderzoek de selectie van de onderzoekproblemen heeft plaatsgevonden en de prioriteiten daarbij zijn vastgesteld, dient in deze eerste fase van het structuuronderzoek de diagnose van de bestaande en/of verwachte problemen te worden gesteld.

Wellicht ten overvloede zij hier opgemerkt, dat bij de beoordeling van het perspectief van de ondernemingen van een bedrijfstak uiteraard ook rekening dient te worden gehouden met bepaalde maatschappelijke ontwikkelingstendenties zoals die ten aanzien van de milieuzorg, de leerplicht, het sociale klimaat en zeker niet in de laatste plaats het structuurbeleid van de overheid. Zo zullen veranderingen in de leerplicht consequenties kunnen hebben voor de omvang en de samenstelling van het beschikbare personeel. Dat het structuurbeleid van de overheid, hetwelk zowel een functioneel 2), regionaal, als een sectorbeleid inhoudt, ingrijpende gevolgen voor de structuur van een bedrijfstak kan hebben, is zonder meer duidelijk.

In tegenstelling tot wat tot dusverre bij structuuronderzoeken gebruikelijk is, zou in deze eerste fase van het onderzoek moeten worden volstaan met de vaststelling van de oorzaken van de structurele problemen van de bedrijfstak; het aangeven van middelen tot oplossing van deze structurele problemen dient bij deze nieuwe opzet te worden uitgesteld tot de tweede fase van het onderzoek.

De diagnose, welke in de eerste onderzoekfase dient plaats te vinden, zou — geheel in overeenstemming met de recente ontwikkelingen in de aard van structuuronderzoeken — in sterke mate een probleemgericht karakter moeten hebben. De diagnose van de algemene situatie en de structuur van de bedrijfstak zou dus zoveel mogelijk moeten worden beperkt, hetgeen een sterke tijds- en kostenbesparing zou kunnen opleveren. Deze beperking van de diagnose zou evenwel niet zover mogen gaan, dat na de beëindiging van het structuuronderzoek de basis voor een periodieke analyse van een aantal voor de bedrijfstak essentiële grootheden zou ontbreken. Welke deze essentiële grootheden in concreto zijn, hangt van de structuur van de bedrijfstak af. Aan de hand van de uitkomsten van het structuuronderzoek zal dan blijken, dat bijvoorbeeld grootheden als de productiecapaciteit, de bezettingsgraad, het prijsniveau, de kostenstructuur en de ondernemingsstructuur (zoals de ondernemingsomvang) voor de onderhavige bedrijfstak essentieel moeten worden geacht.

De periodieke analyse van deze grootheden biedt de mogelijkheid tot een krachtig preventief beleid, omdat aldus eventuele minder gunstige ontwikkelingstendenties tijdig kunnen worden onderkend. In dit verband kan worden gewezen op de gevolgen van een ongecoördineerd investeringsbeleid in de kunstvezelindustrie.

Nadat bij een dergelijke onderzoekopzet in de begeleidingscommissie overeenstemming over het resultaat van de diagnose is bereikt, zou kunnen worden overwogen een interim-rapport aan de bedrijfstak uit te brengen ten einde ook de ondernemers reeds in dit stadium de gelegenheid te geven zich over de resultaten van de diagnose uit te spreken. Het voordeel van een dergelijke gang van zaken is, dat men in de tweede fase van het onderzoek de aandacht geheel zal kunnen concentreren op het kiezen van de juiste therapie zonder de diagnose opnieuw ter discussie te moeten stellen.

Tweede fase: de aanbevelingen (therapie)

De formulering van aanbevelingen op zodanige wijze, dat de uitvoering van die aanbevelingen door de bedrijfsgenoten een haalbare zaak kan worden geacht, moet voor de effectiviteit van het structuuronderzoek van groot belang worden geacht. Dit betekent evenwel niet, dat de onderzoekers op grond van de bestaande verhoudingen in de bedrijfstak genoegen moeten nemen met het aangeven van „second best”-oplossingen. In een dergelijke situatie zal ernaar moeten worden ge-

streefd de bedrijfsgenoten rijp te maken voor de beste oplossing. Hiertoe zouden meer dan tot nu toe gebruikelijk is geweest de direct bij de bedrijfstak betrokkenen (werkgevers en werknemers) in werkgroepen bij de opstelling van de aanbevelingen moeten worden ingeschakeld. Deze werkgroepen zouden dan tot taak hebben om over de ratio, de consequenties en de haalbaarheid van de wenselijk geachte aanbevelingen te discussiëren. Deze discussies zouden een unieke gelegenheid bieden om het bedrijfseconomisch inzicht van de bedrijfsgenoten langs informele weg te vergroten en de bedrijfsgenoten vertrouwd te maken met de voor een doelmatig management toe te passen hulpmiddelen. De betekenis van deze hulpmiddelen wordt dan niet geïllustreerd bij de oplossing van hypothetische problemen, doch bij de oplossing van de concrete in de bedrijfstak levende problemen.

In dit verband dient te worden opgemerkt, dat vele leiders van met name de kleinere en sommige middelgrote ondernemingen niet vertrouwd zijn met een bedrijfseconomische benadering van het ondernemingsgebeuren. Voor deze ondernemers zullen de gepubliceerde rapporten — hoe duidelijk ook geschreven — vaak moeilijk verteerbare lectuur vormen, hetgeen de effectiviteit van het onderzoek vermindert. In dit licht bezien hebben de follow-up-gesprekken met afzonderlijke exporteurs en binnenlandse groothandelaren (structuuronderzoek export/binnenlandse groothandel groenten en fruit) over de betekenis van het verrichte onderzoek voor de individuele bedrijven verhelderend gewerkt. Mede op grond van deze ervaringen zouden wij een meer uitgebreide inschakeling van de direct betrokkenen in de tweede onderzoekfase, t.w. bij de opstelling van de aanbevelingen, willen bepleiten.

In het kader van het streven om de best geachte oplossingen ook werkelijk haalbaar te maken, past wellicht de volgende aantekening. De weerklank, welke gedane aanbevelingen in de praktijk zullen blijken te vinden, hangt niet alleen af van de bestaande verhoudingen in de bedrijfstak, maar ook van het niveau van de in de ondernemingen aanwezige managementcapaciteit. Bij de op vele terreinen geconstateerde voordelen van schaalvergroting — volgens *The Economist* van 31 maart jl. gaat de Franse overheid thans in de meeste bedrijfstakken fusies van kleine bedrijven bevorderen — wordt naar onze mening te weinig nadruk gelegd op de nadelen van schaalvergroting, zoals de geringere flexibiliteit en meer complexe organisatie van de onderneming. Indien de voor het oplossen van deze problemen vereiste managementcapaciteit niet in het bedrijf aanwezig is, zou het door schaalvergroting verkregen resultaat per saldo wel eens negatief kunnen zijn.

In het geval van onderzoek voor bedrijfstakken met grote aantallen bedrijven zal bij de totstandkoming van vernoemde werkgroepen een selectie van ondernemers noodzakelijk zijn. Van deze ondernemers zou niet alleen een inbreng ten aanzien van formulering van de aanbevelingen worden verwacht. Daarnaast zouden zij — al of niet in samenwerking met de onderzoekers — bereid en in staat moeten zijn om andere bedrijfsgenoten van de noodzaak tot herstructurering door middel van het uitvoeren van de aanbevolen maatregelen te overtuigen. Hetzelfde geldt uiteraard voor de werknemersvertegenwoordigers in de werkgroepen ten opzichte van hun achterban. Een ander selectie criterium bij de samenstelling van werkgroepen zou kunnen liggen in het gemeenschappelijke karakter van de problemen van de ondernemers (bijv. een werkgroep bestaande uit potentiële samenwerkings- en/of fusiekandidaten).

Verwacht mag worden dat de ondernemers — met name die in de werkgroepen — bij de voorgestane minder scherpe scheiding tussen structuuronderzoek en follow-up minder geneigd zullen zijn zich vrijblijvend op te stellen. Uitdrukkelijk

2) Zoals activiteiten ten behoeve van een goed inzicht op gebieden als afzetmogelijkheden in het buitenland, technologie, arbeidsmarkt, opleidingen enz.

Monetaire gang van zaken in 1972

DR. C.J. RIJNVOS*

Het jaarverslag van De Nederlandsche Bank biedt steeds een goede mogelijkheid na te denken over de economische en monetaire gang van zaken in het recente verleden. Dit is ook met het verslag over 1972, dat op 1 mei jl. werd uitgebracht, het geval. Opvallend is de vrij sterke stijging van het nationale inkomen; de groei van f. 126,37 mrd. tot f. 143,98 mrd. betekent een toeneming van niet minder dan 14%. Het is echter niet alles goud wat er blinkt; de reële stijging bleef immers beperkt tot 5 ½ %. Weliswaar betekent dit een goede verbetering ten opzichte van 1971, toen de reële toeneming slechts 2 ¾ % bedroeg. Dat niettemin de groei van het nationale inkomen in het vorige jaar voor ruim 8% bestond uit prijsstijging is een wel erg donkere schaduw op een overigens redelijk goede economische gang van zaken.

Voorts steeg in 1972 de liquiditeitsmassa van f. 41,905 mrd. tot f. 46,905 mrd.; dit betekent een toeneming van 12%. Rekening houdende met enkele statistische seizoencorrecties berekende De Nederlandsche Bank een daling van de liquiditeitsmassa uitgedrukt in een percentage van het nationale inkomen van 33 ½ tot 33 ¼. Dit percentage werd dus globaal gestabiliseerd, echter met inbegrip van een belangrijke geldwaardedaling. Uitgaande van de groei, die de liquiditeitsmassa te zien gaf, kan de gang van zaken in 1972 nader worden bekeken.

Liquiditeitscreatie

De groei van de liquiditeitsmassa in 1972 ter grootte van f. 5 mrd. is zoëven aangegeven met een afgerond cijfer; iets

nauwkeuriger bedroeg de stijging f. 4,930 mrd. Dit kan met het bijgaande „monetaire overzicht” worden toegelicht. Vooraf past de opmerking dat in dit overzicht is aangegeven ten behoeve van welke sectoren de liquiditeitscreatie plaatsvond. Daarbij zijn als sectoren onderscheiden het rijk, de lagere overheid, de fondsen en spaarbanken, de gezinnen en bedrijven, plus — tot slot — de geldscheppende instellingen.

Tabel 1. Monetair overzicht 1972 (in miljoenen gulden)

	Financieringsoverschot	Kapitaalverkeer	Liquiditeitsoverschot	Liquiditeitsaccumulatie	Binnenlandse liquiditeitscreatie
Sectoren	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1. rijk	225	1.885	2.110	—	- 2.110
2. lagere overheid	- 2.606	4.255	1.649	372	- 1.277
3. fondsen en spaarbanken	11.187	- 12.031	- 844	- 502	342
4. gezinnen en bedrijven...	- 8.998	12.089	3.091	5.060	1.969
5. geldscheppende instellingen (De Nederlandsche Bank; de algemene, coöperatieve en spaarbanken, plus de PCGD)	4.433	- 7.216	2.783	—	2.783
	4.241	- 1.018	3.223	4.930	1.707

In kolom (1) is het financieringsoverschot van elke sector vermeld; hiermee is bedoeld het verschil tussen lopende inkomsten en uitgaven. Uiteraard is het saldo van de financie-

* De auteur is afdelingsdirecteur van de AMRO-bank te Amsterdam.

dient hierbij te worden opgemerkt, dat ondernemers à titre personnel in de werkgroepen zitting zouden moeten hebben ten einde te voorkomen dat de individuele ondernemingsbelangen bij de opstelling van aanbevelingen in het geding worden gebracht.

Het spreekt vanzelf, dat in de voorgestelde werkgroepen — behalve door werkgevers en werknemers van de betreffende bedrijfstak — eveneens zitting zou moeten worden genomen door vertegenwoordigers van de overheid, de Stichting Nederlandse Herstructurerings Maatschappij (NEHEM) en de Commissie Opvoering Produktiviteit (COP). Deze zouden naast de begeleiding van het onderzoek ook een belangrijke bijdrage tot effening van de (financiële) weg voor de follow-up kunnen leveren.

Het in principe beschikbaar stellen van financiële middelen ter bestrijding van de kosten van follow-up-activiteiten dient gelijktijdig te geschieden met de beslissing om een structuuronderzoek te laten uitvoeren. Het entameren van een structuuronderzoek zonder de mogelijkheid te bieden om de follow-up uit te voeren heeft immers weinig betekenis. Een vroegtijdig beschikbaar stellen van de financiële middelen

voorkomt vertragingen in follow-up-activiteiten, hetgeen de effectiviteit van het structuuronderzoek bevordert.

Slotbeschouwing

Samenvattend kan tenslotte worden opgemerkt, dat het gunstige effect van structuuronderzoeken naar onze mening onder meer kan worden vergroot door een strengere selectie van de te onderzoeken onderwerpen, ten einde een verdere verkorting van de eigenlijke studieduur te verwezenlijken. Ook het inbouwen van een gedeelte van de follow-up in het onderzoek — met een aanzienlijke inbreng van de bedrijfsgegoten — zou een gunstige invloed op de effectiviteit van deze onderzoeken kunnen hebben. Wel dient hierbij te worden bedacht, dat de grotere inbreng van de bedrijfsgegoten en het inbouwen van de follow-up in het onderzoek op zich vrij tijdrovende zaken zijn. Het is echter te verwachten, dat deze activiteiten per saldo de effectiviteit van structuuronderzoeken ten goede zullen komen.

B.K. Tjioe

ringoverschotten van vijf binnenlandse sectoren het resultaat van het verkeer met het buitenland. Het saldo van kolom (1) is dat van de lopende rekening; deze had een overschot van niet minder dan f. 4.241 mln.

In kolom (2) is het saldo van het kapitaalverkeer vermeld. Het is opvallend dat daarbij zowel het rijk als de lagere overheid veel kapitaal aantrokken. Dientengevolge behoefden zij geen beroep op de creatie van liquiditeiten te doen. Het saldo van kolom (2) bevat het resultaat van het kapitaalverkeer met het buitenland, oftewel van de kapitaalbalans. Deze leverde een tekort op van f. 1.018 mln.

Op dit punt toont zich een structurele ontwikkeling van de Nederlandse betalingsbalans. Het tekort van de lopende rekening in 1970 is omgeslagen in een matig overschot in 1971 en een heel groot surplus in 1972; omdat het overschot in het afgelopen jaar voor een groot deel het gevolg was van tanende investeringen is het te groot. Daartegenover is het veel te omvangrijke surplus op de kapitaalrekening in 1970 en 1971 veranderd in een tekort. Vooral nog is dit niet verontrustend omdat per saldo toch een groot overschot resteerde.

Tabel 2. *Betalingsbalans van Nederland (in miljoenen guldens)*

	1970	1971	1972
Lopende rekening562	426	4.241
Kapitaalbalans	2.251	2.256	..1.018
Saldo betalingsbalans	1.689	2.682	3.223

Het betalingsbalansoverschot, zoals hier weergegeven, betekent een even grote mutatie in de liquiditeitenmassa. Men spreekt in dit verband over de „liquiditeitstoevoer uit het buitenland”. Uit het saldo van kolom (3) blijkt dat de groei van de liquiditeitenmassa, die in 1972 f. 4.930 mrd. bedroeg, voor f. 3.223 mrd. oftewel voor bijna 66% voortspoot uit het verkeer met het buitenland.

Vervolgens kan kolom (4) worden gezien als een tussenstation in het monetair overzicht. Daarin is eenvoudig aangegeven waar op het einde van 1972 de liquiditeiten zich bevonden, welke in de loop van dat jaar werden gecreëerd. Uiteraard geeft het totaal de liquiditeitscreatie over 1972 aan. Vervolgens bieden de kolommen (3) en (4) gezamenlijk de mogelijkheid om aan te geven ten behoeve van welke sectoren de binnenlandse liquiditeitscreatie plaatsvond. Letten we daartoe eerst op het rijk. Kolom (3) heeft betrekking op het zogenaamde „liquiditeitsoverschot”; dit omvat het verschil tussen de totale ontvangsten en uitgaven. Omdat deze steeds plaats hebben in verband met het lopende of het kapitaalverkeer is kolom (3) eenvoudig de optelsom van de kolommen (1) en (2). Daarbij blijkt dat het rijk in 1972 een liquiditeitsoverschot had van f. 2.110 mln. Wanneer echter in kolom (4) aan het eind van het jaar de kas wordt opgemaakt, blijkt daarin geen verandering te zijn gekomen. Dit is per definitie het geval, omdat het rijk geen houder is van liquiditeiten in monetair-analytische zin.

De liquiditeiten, welke in de loop van het jaar zijn binnengekomen, maar niet werden geaccumuleerd zijn vernietigd 1). Het monetaire gedrag van het rijk leidde in 1972 tot een negatieve liquiditeitscreatie — dat is vernietiging — van niet minder dan f. 2.110 mln. Dat was een belangrijke deflatoire factor. De lagere overheid volgde dit voorbeeld; deze vernietigde f. 1.277 mln. Vooral hierdoor bleef de binnenlandse liquiditeitscreatie beperkt tot f. 1.707 mln. Gerekend naar de stand van de liquiditeitenmassa aan het begin van dit jaar ter grootte van f. 41.905 mln. betekende dit een stijging van 4,1%. Opmerkelijk is dat dit percentage ligt beneden dat van de reële groei van het nationale inkomen.

De belangrijkste oorzaak van een te grote groei van de liquiditeitenmassa, in die zin dat daarmee de bedroevend grote prijsstijging kon worden gefinancierd, ligt dan ook in het verkeer met het buitenland. Op dit punt heeft zich de geschiedenis in 1972 herhaald. Onze betalingsbalans vertoonde evenals

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU

W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven.

Wij leveren ook :

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

in 1970 en 1971 een te groot overschot, met als consequentie een veel te grote liquiditeitstoevoer uit het buitenland. Slechts dit verschil is er met voorgaande jaren dat in 1970 en 1971 de kapitaalbalans te gunstig was; in 1972 was dat met de lopende rekening het geval.

Interpretatie

De Nederlandsche Bank laat in haar beoordeling van de liquiditeitscreatie een ander geluid horen. Vooraf moge in dit verband worden opgemerkt, dat het bij de zaken die hier aan de orde zijn, nuttig en nodig is om een onderscheid te maken bij de liquiditeitscreatie „ten behoeve van” en „door”. Tot dusver spraken we over de liquiditeitscreatie ten behoeve van het rijk, de lagere overheid enz. Per saldo bleek dat ten behoeve van vijf binnenlandse sectoren en in verband met het verkeer met het buitenland in 1972 een bedrag van f. 4.930 mln. werd gecreëerd. Vervolgens kan de vraag worden gesteld door wie deze liquiditeiten in feite zijn gecreëerd.

In Nederland bestaan vier groepen van liquiditeitscreërende instellingen, welke in tabel 3 zijn genoemd. Op de eerste plaats behoort daartoe de overheid, die munten, muntbiljetten, schatkistpapier en kasgeldleningen uitgeeft. Vervolgens verzorgt De Nederlandsche Bank de uitgifte van bankbiljetten. Tot slot scheppen de algemene banken als ook de coöperatieve banken, de spaarbanken en de postchèque- en girodienst — deze laatste drie zijn de „overige” in tabel 3 — giraal geld, terwijl bij hen deposito's e.a. kunnen worden aangehouden. Uit tabel 3 blijkt welk bedrag — voorlopig nog afgerond weergegeven — elk bij de creatie van liquiditeiten in 1972 voor zijn rekening nam.

Tabel 3. *Liquiditeitscreërende instellingen*

	Bedrag (in mln. gld.)
a. De overheid685
b. De Nederlandsche Bank	914
c. De algemene banken	2.438
d. Overige	2.333
Totaal	5.000

In het presidentiële jaarverslag van De Nederlandsche Bank is hierop een toelichting gegeven. Daarbij gaat op de eerste plaats de aandacht uit naar de liquiditeitsvernietiging door het rijk en de lagere overheid, die afgerond f. 3,4 mrd. bedroeg. In het verslag wordt hierover tevredenheid uitge-

1) Vgl. voor de monetair-technische gang van zaken bij liquiditeitscreatie en -vernietiging onze studie: *Monetaire analyse*, Leiden, 1972.

sproken. Deze gedragslijn van overheidswege was noodzakelijk „omdat in het verslagjaar opnieuw een omvangrijke toevloed van liquiditeiten uit het buitenland plaatsvond, te weten f. 3.2 mrd. Een en ander heeft te zamen met een creatie door bank- en giro-instellingen, ten bedrage van f. 5,7 mrd., geleid tot een liquiditeitsquote die per ultimo 1972 nauwelijks verschilde van die per ultimo 1971, namelijk $33\frac{1}{2}\%$ respectievelijk $33\frac{1}{2}\%$ 2).

Hierbij wordt de ontwikkeling van de liquiditeitsquote afhankelijk geacht van drie factoren en wel de liquiditeitsvernietiging van overheidswege, de liquiditeitstoever uit het buitenland plus de liquiditeitscreatie door bank- en giro-instellingen. Deze benaderingswijze is vanuit monetair-analytisch gezichtspunt enigszins merkwaardig. De liquiditeitsquote is immers elders in het verslag van De Nederlandsche Bank — en wel op blz. 71 — geheel juist omschreven als „de binnenlandse liquiditeitenmassa uitgedrukt in procenten van het nationale inkomen”. Dit betekent dat bij de berekening van die quote, wat betreft de liquiditeitenmassa, moest worden uitgegaan van deze massa aan het begin van 1972 plus de toevoeging in de loop van dat jaar. Met betrekking tot deze toevoeging kan worden gekozen uit:

- de saldi van de kolommen (3) en (5) opgeteld;
- het saldo van kolom (4);
- het — afgeronde — totaal in tabel 3.

In afwijking hiervan is bij de interpretatie van De Nederlandsche Bank de „liquiditeitstoever uit het buitenland” (saldo kolom (3)) vergeleken met de liquiditeitsvernietiging door het rijk en de lagere overheid in kolom (5). Deze posten vallen ongeveer tegenover elkaar weg. Vervolgens zijn de bedragen van tabel 3 op de regels b., c. en d. bij elkaar geteld, hetgeen afgerond f. 5,7 mrd. opleverde.

Deze liquiditeitscreatie zou aanleiding hebben gegeven tot de geschetste ontwikkeling van de liquiditeitsquote. Uiteraard kan die conclusie vanuit monetair-analytisch gezichtspunt de toets van de kritiek niet doorstaan. Dit betekent dat

de — tussen de regels door getrokken — conclusie volgens welke de bank- en giro-instellingen oorzaak zijn van een eventueel te grote liquiditeitscreatie in 1972 niet houdbaar is. Bij een beoordeling van de liquiditeitscreatie moet erop worden gelet ten behoeve van wie deze plaats vond. In 1972 bleef de binnenlandse liquiditeitscreatie binnen zeer redelijke grenzen; andermaal was — zoals we voorafgaand reeds zagen — de liquiditeitstoever uit het buitenland te groot.

De kritiek van Korteweg op het monetaire beleid van De Nederlandsche Bank roept dezelfde bezwaren op. Korteweg wijst op de omvangrijke liquiditeitscreatie door het lange bedrijf van het geldscheppende bankwezen: „Deze bedroeg f. 3,4 mrd., hetgeen op zich een groei van de binnenlandse liquiditeitenmassa van ongeveer 7% ten gevolge had” 3). Het beleid van de centrale bank schoot volgens Korteweg in 1972 tekort omdat de liquiditeitscreatie ten behoeve van de geldscheppende instellingen onvoldoende werd beperkt.

Hierbij passen twee opmerkingen. Het lange bedrijf — dat tot een liquiditeitscreatie leidde van f. 2.783 mln. — is een onderdeel van de totale binnenlandse liquiditeitscreatie en dient als zodanig te worden beoordeeld. Dit totaal was geenszins té omvangrijk. Wanneer echter — ten tweede — het bedrag van f. 2.783 mln. tóch te hoog wordt geacht, is een genuanceerder beoordeling zeker gewenst. De desbetreffende liquiditeitscreatie vond voor 20% plaats ten behoeve van de handelsbanken, voor 37% ten behoeve van de coöperatieve banken en voor 43% ten behoeve van de postchèque- en girodienst. In het licht van deze verhoudingen zouden met name de coöperatieve banken en de girodiensten een te groot beroep op liquiditeitscreatie hebben gedaan.

C.J. Rijvros

2) Jaarverslag van De Nederlandsche Bank over 1972, Amsterdam, 1973, blz. 12-13.

3) Prof. Dr. P. Korteweg, Jaarverslag 1972 van De Nederlandsche Bank, *ESB*, 9 mei 1973, blz. 402.

Dr. J. G. Post: Besparingen in Nederland 1923-1970; omvang en verdeling.
 NV AE. E. Kluwer, Deventer, 1972, 140 blz., f. 16,50 (NIBE-leden f. 12,50).

Bij Kluwer verscheen een dissertatie van de hand van Dr. J.G. Post. Het is een bijzondere verdienste van de auteur geweest, dat hij het beschikbare materiaal heeft verzameld en overzichtelijk gerangschikt. Hij analyseert de oorzaken die hebben geleid tot een hogere spaarquote in Nederland en de verschuiving van de bijdragen daartoe zoals deze worden geleverd door de gezinshuishoudingen, het bedrijfsleven en de overheid. Zijn inleiding tot deze analyse lijkt te uitvoerig te zijn uitgevallen; theorieën van Fysiocraten, Smith, Ricardo, Keynes, Duesenberry en Friedman zijn elders voldoende beschreven en dragen tot zijn verdere betoog weinig bij.

De reden dat deze de revue passeren, is dat Post op grond van zijn analyse moet concluderen, dat psychologische facto-

ren weinig gewicht in de schaal leggen ter verklaring van de wijzigingen in de spaarquote, zeker niet in Nederland. De stijging van deze spaarquote — gedurende de laatste vijftig jaren — verklaart hij eerder uit de structurele, veelal institutionele veranderingen, voortvloeiende uit een evolutie in de economische, sociologische en politieke inzichten. Deze wijzigingen zouden zich dan manifesteren op verschillende gebieden. Het inzicht in het macro-economische proces werd verbreed, zodat grote ontsparingen van bedrijven en overheid na de oorlog achterwege bleven; de overheidstaak nam sindsdien aanzienlijk toe en daarmee de overheidsbesparingen; de verzekeringsgedachte werd in belangrijke mate gestimuleerd en bij het bankwezen ontstond een toenemende brancheverva-

ging met als consequentie een flinke stijging van de creditrente.

Het wil ons voorkomen, dat Post wat te gemakkelijk voorbijgaat aan de psychologische factoren. Enkele van de genoemde auteurs, waarbij met name Duesenberry kan worden genoemd, mogen deze dan misschien te zwaar hebben beklemtoond, wij menen dat de door hem in de Verenigde Staten gesignaleerde verschijnselen in ons land toch ook een zekere rol spelen. Het effect ervan is uiteraard moeilijk, zo niet onmogelijk, meetbaar.

Post voert ook de branchevervaging en de toenemende concurrentie van de spaarinstellingen onderling ten tonele. De vraag kan echter worden gesteld of deze factor in dit kader als autonoom mag worden beschouwd ter verklaring van de stijging van de spaarquote. De onderliggende factor lijkt eerder, zoals Eizenga opmerkt (*Banken en het betalingsverkeer van gezinshuishoudingen*), de noodzaak (van de banken) om nieuwe bronnen van financieringsmiddelen aan te boren. De hogere rente zou dan besparingen hebben gestimuleerd voornamelijk via termijnrekeningen, waarop het vergoede rentepercentage dat van de lange rente meer zou benaderen. Ons inziens betekent dat echter eerder een substitutie, een vermindering van de belegging door particulieren in effecten en met

name in vastrentende waarden (het nettoresultaat zou dan de totale spaarquote niet behoeven te beïnvloeden). Zulks zou dan tot uitdrukking moeten komen in een vermindering van de „overige” besparingen van gezinshuishoudingen. Wij komen dan terecht bij een o.i. toch wel groot bezwaar, namelijk het vrij willekeurig interpreteren van het beschikbare cijfermateriaal en de onvolledigheid ervan. Post kan dit moeilijk worden verweeten, hij moest nu eenmaal steeds een keuze maken en hij kon niet meer bewerken, dan hem ter beschikking stond. Maar het maant wel tot voorzichtigheid bij het trekken van conclusies.

Zo worstelt Post met de overige besparingen. Dit zijn de besparingen van ondernemingen, niet zijnde naamloze vennootschappen, alsmede die van gezinshuishoudingen, welke niet naar spaar- of handelsbanken, levensverzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen vloeien. Wat deze laatste betreft, zij zullen voornamelijk afkomstig zijn van

„zelfstandigen”. Post vindt hierin een motief om deze aan de bedrijfsbesparingen toe te kennen en acht hun bijdrage in de „overige” besparingen trouwens gering. Hoewel dit op zichzelf moeilijk aantoonbaar lijkt — de geproduceerde cijfers bevestigen dit geenszins — is zijn oplossing niet minder willekeurig, dan het systeem van de Nationale Rekeningen, volgens welke deze besparingen worden toegerekend aan de consumenten. Een en ander is van meer dan statistische betekenis, aangezien de overige besparingen kwantitatief zeker niet onbelangrijk zijn en in vele jaren het totale resultaat sterk beïnvloeden. Maar Post, en dat is hem niet euvel te duiden, weet er niet goed raad mee. Wat betreft de onvolledigheid is het nu eenmaal zo, dat veel spaarcijfers geen reële besparingen weerspiegelen. Dit kan met name worden gezegd van het oneigenlijk spaargeld, dat statistisch wel onder de spaartegoeden wordt begrepen. Post zelf haalt A.J. van Straaten aan, die het verschijnsel signaleert, dat in de jaren

vijftig rekening-courantgelden naar spaarrekeningen werden overgeheveld. Omgekeerd zijn reële besparingen niet steeds in cijferopstellingen terug te vinden. Maar dat weet Post ook wel.

Waar hij zich niet zo goed heeft georiënteerd — althans zo lijkt het — betreft het punt waar hij spreekt over de instelling van de Nationale Spaarraad in 1947, het jaar waar Post dan ook al, o.i. niet volledig terecht, de branchevervanging laat beginnen. De voorstellen van deze raad ter stimulering van de besparingen zouden zijn afgestuit op de tegenwerking van de Spaarbankbond. Nu was het zo, dat de bij deze bond aangesloten particuliere spaarbanken reeds actief werkzaam waren m.b.t. de acquisitie van spaargelden onder meer op het terrein van het schoolsparen en dat de noodzaak van een betreden van dit terrein door de overheid met name door de PTT op zijn minst een discutabele zaak was. Afgezien nog van het feit, dat de invoering van alle mogelijke soorten spaarrekeningen een

Centraal Beheer, Apeldoorn

hoofd beleggingszaken (econoom)

■ CB is de 9e in grootte van alle levens- en schadeverzekeringsmaatschappijen in Nederland. Met een premie- en beleggingsinkomen van ca. f 300 miljoen, bedraagt het totaal belegd vermogen 1½ miljard.

■ De afdeling beleggingszaken, die rechtstreeks onder de directeur financiële zaken ressorteert, kent vier subgroepen: vastgoed, hypotheek, onderhandse leningen en effecten. Daarnaast is bij deze afdeling ook de recent opgerichte CB financiering

B.V., met activiteiten op het gebied van de leasing, ondergebracht. De afdeling telt in totaal 18 medewerkers, wier werkzaamheden op transacties gericht zijn. Van het hoofd van de afdeling beleggingszaken wordt een duidelijke beleidsinbreng verwacht inzake het totale beleggingsgebeuren en de ontwikkeling van de leasingmaatschappij. Naast de coördinatie van de afdelingsactiviteiten levert hij een eigen actieve bijdrage bij de onderhandelingen met bedrijven, financiële instellingen e.d.

■ De functie biedt goede perspectieven, hetgeen impliceert dat primair naar een allround financieel-economisch manager wordt gezocht en niet zozeer naar een beleggingsspecialist. De voorkeur gaat uit naar een econoom van 35 à 40 jaar.

■ Brieven met gegevens gaarne te richten aan het Raadgevend Bureau Ir. B. W. Berenschot B.V., Churchill-laan 11, Utrecht, t.a.v. Drs. R. J. Dingemans. Desgewenst kunnen nadere informatie worden ingewonnen, tel.: 030-916916.

BERENSCHOT

Adviseurs voor organisatie en beleidsvorming
Utrecht - Hengelo (O) - Brussel
White Plains (USA)

aanzienlijke administratieve en geldverslindende rompslomp meebracht, terwijl de Spaarraad een zeer uitgebreid en log lichaam was, waar deskundigheid niet overvloedig aanwezig was. Daar kwam nog bij dat gedwongen sparen, opgelegd door een semi-overheidslichaam vooral in de naoorlogse jaren bepaald niet goed aansloeg. Dat dit alles weinig effectief was getuigt het feit, dat het obligo van de RPS in 1954, toen de Spaarraad uiteindelijk was opgeheven (niet zozeer door tegenwerking van de Spaarbankbond, als wel omdat het Ministerie van Financiën zijn voorstellen niet wilde fiat-teren) even hoog was als in 1946, terwijl dat van de Bondsspaarbanken bijna was verdubbeld. Dank zij de Spaarraad nam de concurrentie toe en daarmee de besparingen, meent Post. Of ondanks?

In het slot van zijn dissertatie wijst Post op de noodzaak de nationale spaarquote te verhogen. Dit ook al omdat hij aantoonde, dat de bedrijfsbesparingen van steeds minder betekenis worden. De fi-

nancieringsverhoudingen van het Nederlandse bedrijfsleven wijzigen zich ten nadele van het eigen vermogen, m.a.w. er is sprake van een dalende solvabiliteit. Er was van die kant sprake van een extra groot beroep op de kapitaalmarkt, waardoor enerzijds de ruimte van de overheid daar verminderde en anderzijds rente- en aflossingslasten bij de ondernemingen sterk toenamen. Beide factoren stimuleerden kosten- en bestedingsinflatie. Men kan o.i. de zaak echter ook van een andere kant bekijken. Is het niet zo, dat in een tijd van voortdurende inflatie het bedrijfsleven als het ware wordt uitgenodigd gelden te lenen, die reëel gezien een snel slinkende schuldenlast betekent, welke bovendien fiscaal nog aantrekkelijk is? Het jaar 1972, dat een goed beursklimaat heeft gekend, is tekenend in zoverre dat er zelfs toen nauwelijks van aandelen-emissies sprake was.

Wij moeten volstaan met deze kanttekeningen op een boek, dat — ondanks het feit, dat het op essentiële momenten

niet altijd genoeg diepgang heeft — veel lof verdient en alleszins de moeite waard is om het te raadplegen. Dat niet in de eerste plaats om het rijke documentatiemateriaal, maar vooral ook om de erin ontwikkelde gedachtengang, die onder meer uitmondt in een aantal interessante suggesties, zoals één met betrekking tot de methode van belastingheffing ten aanzien van bedrijven en één tot verbetering van de pensioenvoorzieningen met name in de particuliere sector. Wat de eerste betreft tenslotte, het is mogelijk dat de interne reserveringen worden bevorderd, indien de ingehouden winst minder wordt belast dan de uitgekeerde. Dat daarover anders gedacht kan worden bewijst het stelsel in de Bondsrepubliek waar juist het omgekeerde wordt toegepast. Uiteindelijk wordt de uitgekeerde winst reeds dubbel belast en bij aandelenemissies is het zaak kapitaalverschaffers niet te veel af te stoten.

J. Hanewald

leiden^{RU}

Teneinde de faculteitsbesturen van de RIJKSUNIVERSITEIT te LEIDEN te ondersteunen en in staat te stellen hun beleid te ontwerpen en te voeren, zoeken wij voor

de Faculteit der Rechtsgeleerdheid
de Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen
de Faculteit der Letteren
de Faculteit der Sociale Wetenschappen
de Faculteit der Godgeleerdheid, de Centrale Interfaculteit en de Interfaculteit der Aardrijkskunde en Prehistorie

BELEIDSMEDEWERK(ST)ERS PLANNING EN BEGROTING

die als staffunctionarissen van de faculteiten zullen medewerken aan:

- het concipiëren van (middel)lange termijnplannen alsmede begrotingen met hantering van wiskundige methodieken, modellen en andere verwerkingstechnieken;
- het ontwikkelen van normen, waarop het faculteitsbestuur zijn beleid kan baseren;
- de totstandkoming van bestuurlijke informatie.

Zij zullen deze werkzaamheden vanuit de faculteit verrichten in nauwe samenwerking met verantwoordelijke organen op het niveau van vakgroep/sub-faculteit en centraal universitair niveau.

De gedachten gaan uit naar kandidaten met:

- een universitaire of gelijkwaardige opleiding;
- kennis en enige ervaring op het gebied van modern bestuur;
- inventiviteit en vermogen tot samenwerken;
- goede mondelinge en schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid.

Salaris tot maximaal f 3.183,— bruto per maand.

Sollicitaties eventueel met vermelding van eerste en tweede voorkeur m.b.t. genoemde faculteiten te richten aan de afdeling Werving en Selectie van het Bureau van de Universiteit, Stationsweg 46 te Leiden, onder vermelding van vakaturnummer 73.154.